Prace
Izby Rzemieślniczej
w Krakowie

Travaux
de la Chambre de métier
à Cracovie

Zeszyt 1. Fascicule

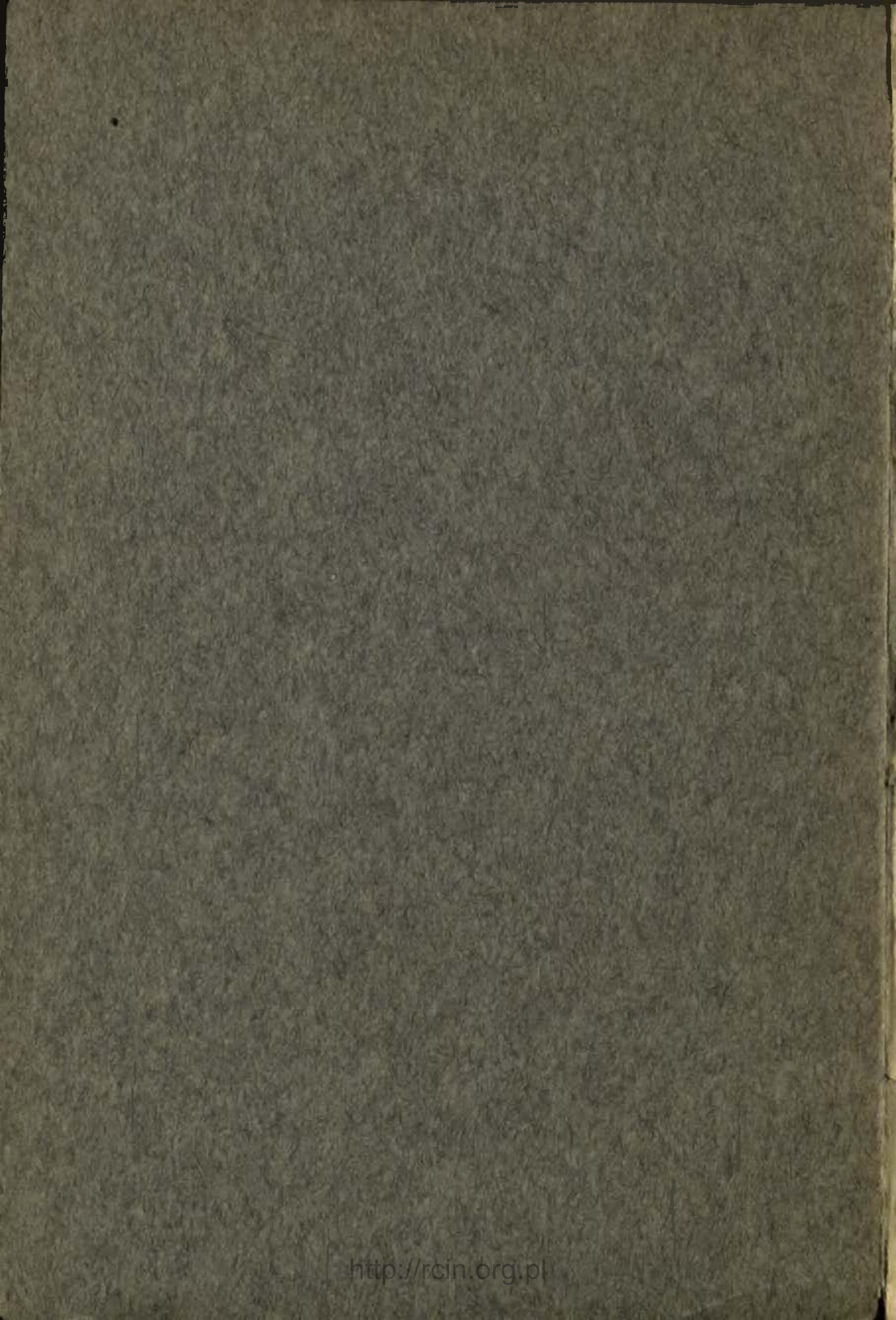
WIKTOR ORMICKI

RZEMIOSŁO

w okręgu Izby Rzemieślniczej w Krakowie

(Rozmieszczenie i uwarunkowanie)

KRAKÓW 1936
Nakładem Izby Rzemieślniczej w Krakowie
ul. św. Anny.

Travaux de la Chambre de métier à Cracovie
FASCICULE 1.

WIKTOR ORMICKI

DAS HANDWERK IM GEBIETE DER KRAKAUER HANDWERKSKAMMER

(GEOGRAPHISCHE VERBREITUNG UND BEDINGTHEIT)

CRACOVIE 1936
Editeur: La Chambre de métier à Cracovie
rue St. Anna.

PRZEGLĄD TREŚCI.

CEL PRACY, MATERJAŁ I METODA.

W roku 1934 podjęte zostały przez Instytut Geograficzny Uniwersytetu Jagiellońskiego badania nad geograficznem rozmieszczeniem warsztatów rzemieślniczych i nad uwarunkowaniem ich występowania. Pracę tę powierzono **P. Zofji Czupryniance**[1], która zajęła się analizą rzemiosł, wchodzących w skład grupy budowlanej, drzewnej i metalowej, oraz **P. Marji Dudkównie**[2], która poddała rozpatrzeniu grupę włókienniczą, spożywczą i skórzaną. Studjum poniższe zmierza w kierunku syntetycznego ujęcia wyników prawie dwuletnich badań. Wdrożenie przez Inst. Geogr. U. J. studjów nad rzemiosłem nie było dziełem przypadku. Jeżeli się uwzględni panujące w tej części Polski stosunki ludnościowe i gospodarcze, jeśli się weźmie w rachubę wysoki stopień zagęszczenia bezrolnej i małorolnej ludności, jeśli się ma na pamięci warunki przyrodzone, charakteryzujące dany obszar, to nie sposób nie dojść do wniosku, że wśród licznych środków zmiany dzisiejszych ciężkich warunków ekonomicznych na lepsze nie na ostatniem miejscu stoi rzemiosło. Z tego też względu uznano za pożądane szczegółowe zapoznanie się z rozmieszczeniem warsztatów rzemieślniczych a to nie tylko z uwagi na ich rodzaj, wielkość i ilość, miejsce

[1] Czuprynianka Zofja. — Rozmieszczenie warsztatów rzemieślniczych w Województwie Krakowskiem w r. 1933. Cz. I. 91 str. tekstu, 29 map i 20 tablic. Praca magisterska w aktach Instytutu Geogr. U. J.

[2] Dudkówna Marja. — Rozmieszczenie warsztatów rzemieślniczych w Województwie Krakowskiem w r. 1933. Cz. II. 17 str. tekstu, 22 mapy i 21 tablic. Praca magisterska w aktach Instytutu Geogr. U. J.

występowania, stopień koncentracji i t. p., ale i pod kątem ich uwarunkowania, oraz możliwości rozwojowych.

Społeczno-gospodarcze znaczenie odpowiednio postawionego rzemiosła, jako tej formy wytwórczości, która absorbuje przedewszystkiem kwalifikowaną pracę ręczną (rękodzieło), nie ulega wątpliwości.

Materjał pracy.

Cała praca opiera się na listach imiennych płatników państwowego podatku przemysłowego, sporządzonych przez Izbę Rzemieślniczą w Krakowie w roku 1932 na podstawie zawiadomień urzędów skarbowych, które wykazują osoby wykonywujące w ich mniemaniu zawody rzemieślnieze i wykupujące w danym roku świadectwo przemysłowe. Listy te nie są wolne od usterek i zdradzają po dokładniejszym zbadaniu pewne braki. Z ważniejszych wspomnieć należy: 1⁰ o nieporozumieniach, polegających na częstem zaliczaniu przez urzędy skarbowe, zajęć nie-rzemieślniczych do kategorji przedsiębiorstw rzemieślniczych, co zwiększa bezpodstawnie liczebność rzemiosła, oraz 2⁰ o systematycznem uchylaniu się pewnej liczby rzemieślników — zwłaszcza nielegalnie wykonywujących rzemiosło — od wykupna dorocznych świadectw przemysłowych, co znowu uszczupla stan liczebny rzemiosła.

Pozatem sam układ grup rzemieślniczych wprowadzony przez polskie prawo przemysłowe nie jest wolny od niedopatrzeń i niedociągnień, a co najważniejsze nie respektuje potrzeb bieżącego życia. Niektóre zajęcia rzemieślnicze są zaklasyfikowane z dużą dozą dowolności (np. grzebieniarstwo do grupy drzewnej), albo też podział jest zbyt gruby. Ustawa nie przewiduje w zupełności podziału zawodów według specjalności (np. stolarz meblowy — stolarz budowlany, kuśnierstwo — kożusznictwo) i władze przemysłowe I. instancji nie zwracają na to zagadnienie uwagi.

Ten stan rzeczy utrudnia w wysokim stopniu wgląd w strukturę rzemiosła. Bodajże w wyższym jeszcze stopniu odnosi się to do niewystarczających informacyj w zakresie struktury wyznaniowej, liczby zatrudnionych osób, mechanicznego wyposażenia warsztatów itd. W zupełności zaś w sferze domysłów pozostają

warsztaty nierejestrowane, których udział zdaje się być bardzo poważny. Według szacowania Izby Rzemieślniczej w Krakowie stanowić one mają około 1/8 warsztatów rejestrowanych.

Należy jeszcze wyjaśnić dlaczego nie wyzyskano kartoteki Izby Rzemieślniczej. Kartoteka ta prowadzona przejrzyście, bardzo starannie i z dużym nakładem pracy nie odzwierciedla stanu faktycznego jako oparta wyłącznie o zawiadomienia władz przemysłowych I. instancji, które w myśl art. 136 prawa przemysłowego obowiązane są do przesyłania ich Izbie. W praktyce urzędowej Izba stwierdziła istnienie poważnej liczby zakładów rzemieślniczych prowadzonych na podstawie uprawnień z mocy b. austrjackiej ustawy przemysłowej t. zn. na podstawie dawnych kart przemysłowych, których właściciele uchylili się od przerejestrowania ich we właściwym czasie na karty rzemieślnicze. Wobec tego nie figurują oni ani w rejestrach władz przemysłowych, ani też w rejestrze Izby.

Jeżeli się uwzględni krótki okres działalności Izby Rzemieślniczej, zaabsorbowanej bieżącemi zagadnieniami gospodarczemi, problemami organizacyjnemi, łatwo zrozumieć przyczyny dla których rejestracja nie osiągnęła jeszcze pożądanej ścisłości i dokładności.

Wzmiankowane okoliczności musiały — rzecz prosta — zaważyć na wynikach i na kierunkach badań, pociągając za sobą konieczność oględnego operowania materjałem cyfrowym, ograniczenie przeliczeń, i ostrożność w formułowaniu sądów.

Niemniej można uważać za udane rozpoznanie czynników lokalizacji, oraz prawideł ich działania, ponieważ wpływ niedokładności rejestracji — w szczególności przy silnie reprezentowanych gałęziach rzemiosła — zaznaczył się niewątpliwie słabiej i nie wywarł zgubniejszych skutków. W każdym jednak razie niekompletność materjału zaciążyła na konstrukcji opracowania i na wyborze zagadnień. Przedewszystkiem trzeba było zrezygnować z badań nad zależnością pomiędzy liczebnością zaludnienia i jej gęstością a ilością warsztatów, jakoteż pominąć cały szereg zagadnień z zakresu struktury rzemiosła.

Z przeprowadzonej krytyki materjału wynika niedwuznacznie, że jednem z najpilniejszych zadań Izby Rzemieślniczej jest

skompletowanie kartoteki i utrzymanie jej w należytym stanie. Ubocznie możnaby wysunąć postulat takiej organizacji rejestru warsztatów, któraby umożliwiała w każdej chwili historyczne podejście do poszczególnych rzemiosł i ich grup.

Metoda opracowania kartograficznego[4].

Celem analizy geograficznego rozmieszczenia warsztatów rzemieślniczych zastosowano 3 rodzaje map, oparte na różnych założeniach metodycznych[5]. Za wyjątkiem map wykonanych metodą powierzchniową, wszystkie inne rozwiązano punktowo, zwracając bacznie uwagę na zachowanie jaknajdalej posuniętej wymierności.

Mapy analityczne poszczególnych rzemiosł podają rozmieszczenie warsztatów według kategorji, przyczem w wypadkach łączenia dwóch rzemiosł przez jednego przedsiębiorcę w jednym warsztacie stosowano specjalne symbole.

Mapy te proste w konstrukcji i technice są łatwo czytelne, zrozumiałe i nie wymagają dalszych objaśnień. Trudniejszą w odczycie jest **mapa rozmieszczenia warsztatów rzemieślniczych**. Podaje ona **wszystkie** warsztaty rzemieślnicze zebrane według 7 zasadniczych grup[6], lokalizuje ich występowanie i rozróżnia według administracyjnego charakteru siedziby (wieś, miasto), co pociągnęło za sobą konieczność graficznego rozróżnienia warsztatów miejskich od wiejskich. Miejskie przedstawiano kołami, wiejskie kwadratami. W obu wypadkach odpowiada **wielkość** sygnatury łącznej liczbie wszystkich warsztatów

---

[4] Przygotowania map do druku podjęli się: P. W. Bogusławska, P. J. Łukaczyński, oraz P. J. Tyrlik, którym za trud i pomoc serdecznie dziękuję.

[5] Mapy analityczne oparto na opracowaniu P. Z. Czuprynianki i P. M. Dudkówny, ograniczając się do wprowadzenia innej techniki rysunkowej.

[6] Są to grupy: budowlana, metalowa, drzewna, włókiennicza, spożywcza, skórzana i usług osobistych. Grupa usług osobistych aczkolwiek objęta opracowaniem kartograficznem, nie została poddana dyskusji z uwagi na jej specyficzny charakter (lokalizacja w miastach).

rzemieślniczych w danej miejscowości. O zróżnicowaniu rzemiosła na grupy informuje podział wewnętrzny w obrębie poszczególnych sygnatur. Celem tem dobitniejszego podkreślenia dominującej gałęzi rzemiosła wysunięto każdorazowo liczebnie najsilniejsze grupy rzemiosł na pierwsze miejsca.

Sygnatury **warsztatów wiejskich** ustalono, obliczając pierwiastek z ilości przedsiębiorstw rzemieślniczych w danej miejscowości mnożąc go przez 3 i przyjmując tę cyfrę jako bok kwadratu. W ten sposób każdy warsztat wiejski przedstawiano powierzchnią 3 mm^2. Dodać należy, że wielkość powierzchni obrazującej jeden warsztat zadecydowano po długich i żmudnych próbach. Powierzchnia 3 mm^2 umożliwia notowanie nawet pojedynczych warsztatów i daje dość miejsca na wprowadzenie symbolu przynależności grupowej. Z drugiej natomiast strony w obszarach znacznego zagęszczenia warsztatów mapa jest zawsze jeszcze czytelna.

Rzemiosło miejskie przedstawiono kołami, w obrębie których każdy mm^2 powierzchni odpowiada 1 warsztatowi. W związku z tem nie można bezpośrednio porównywać powierzchni kół z powierzchnią kwadratów (skutek stosowania w obu wypadkach odmiennych zasad konstrukcyjnych). Niemniej zastosowanie dla miast rozwiązania przyjętego przy opracowaniu wsi grozi szczególnie na zachodzie zupełnem zaciemnieniem obrazu, gdy odwrotnie przyjęcie zasady miejskiej dla opracowania wsi musiałoby nieuchronnie prowadzić do daleko idącej redukcji treści.

Mapy regjonów rzemieślniczych. są mapami powierzchniowemi. Skonstruowano je w oparciu o sieć pól o powierzchni 100 $km.^2$, którą nałożono na mapę rozmieszczenia warsztatów rzemieślniczych celem obliczenia gęstości warsztatów poszczególnych grup (np. 21 warsztatów grupy drzewnej na 100 $km.^2$). Następna czynność, to znaczy regjonalizacja rzemiosła, polegała na ustaleniu terenów, w obrębie których poszczególne zawody wykazują bądźto zdecydowaną przewagę, bądźteż osiągają większe znaczenie. W jakim stopniu metoda powyższa odpowiada pokładanym w niej nadziejom oceni czytelnik. Z pun-

ktu widzenia naukowego łączy ona szczęśliwie operowanie wartościami bezwzględnemi i względnemi, dzięki czemu nie ciąży na niej tak dokuczliwa przy posiłkowaniu się klasyfikacją statystyczną sztywność mniej lub więcej przypadkowych schematów rozdzielczych*.

---

* Kończąc uwagi wstępne, pragnę jaknajusilniej podkreślić pełne zrozumienia stanowisko władz Izby Rzemieślniczej w Krakowie, dzięki których daleko idącemu poparciu doszła do skutku niniejsza próba regjonalnej geografji gospodarczej rzemiosła na terenie województwa krakowskiego.

W szczególności miło mi podziękować P. Prezesowi R. Jahodzie-Żółtowskiemu, posłowi na Sejm Rzeczypospolitej, który mimo rozliczne zajęcia z żywem i niesłabnącem zainteresowaniem śledził przebieg badań;

P. Dyrektorowi Eust. Gaertnerowi za cenne uwagi, pouczenia i informacje fachowe, które umożliwiły mi w stosunkowo krótkim czasie zapoznanie się z głównymi problemami rzemiosła w okręgu Izby, oraz

P. Wice-dyrektorowi Wład. Winiarskiemu, którego nadzwyczajnej wprost życzliwości i zgoła niebiurokratycznej uczynności zawdzięczam szereg nieocenionych udogodnień w okresie gromadzenia i krytyki materjałów, jakoteż wielogodzinne dyskusje i konferencje w toku studjów.

LICZEBNOŚĆ RZEMIOSŁA I GRUPY ZAWODÓW.

Liczba uwzględnionych w niniejszej pracy zakładów rzemieślniczych wynosi 19.327. Odbiega ona od daty oficjalnej, opublikowanej w Sprawozdaniu Izby Rzemieślniczej w Krakowie (14.824) wskutek dodatkowego wyzyskania materjałów zebranych przez władze administracji zespolonej. Fakt oparcia badań na materjałach uzupełnionych utrudnia analizę rozwoju rzemiosła w latach 1930—1934, ponieważ brak jakichkolwiek podstaw dla wprowadzenia analogicznych poprawek dla okresu 1930—1932 i 1934 r. Ażeby uniknąć wątpliwej wartości przeliczeń zbudowano tablicę 1 wyłącznie na danych oficjalnych.

Tablica 1.

Grupy zawodów rzemieślniczych i ich liczebność.

Rok	ogółem	grupa						
		spoż.	skórz.	włók.	metal.	drzew.	budow.	usług
31. XII. 1930	11226	2743	2383	2144	1508	1212	710	526
31. XII. 1931	12711	3059	2585	2441	1714	1455	846	611
31. XII. 1932	14046	3267	2945	2696	1760	1545	1016	817
31. XII. 1933	14814	3562	2839	2829	2025	1647	1126	786
31. XII. 1934	15528	3752	2952	2947	2116	1710	1203	848
Przyrost warsztatów								
bezwzględny	4302	1009	569	803	608	498	493	322
w % stanu z r. 1930	38,3	36,78	23,87	37,45	40,31	41,08	69,43	61,21

Ogólna liczba zakładów rzemieślniczych wykazała w latach 1930—1934 wzrost o 4.302 warsztaty to znaczy o 38,33% w stosunku do stanu z r. 1930, co odpowiada średniemu rocznemu przyrostowi przedsiębiorstw rzemieślniczych o 7,66%, gdy średni roczny rzeczywisty przyrost ludności na terenie województwa krakowskiego wyrażał się cyfrą 1,5%. Zakładając, że ¾ przyrostu warsztatów spada na karb doskonalenia rejestracji w sensie wynotowywania przedsiębiorstw już dawniej działających, zawsze jeszcze otrzymuje się **przyrost warsztatów** w wysokości 1,9% średnio rocznie a zatem **wyższy od stopy rzeczywistego przyrostu ludności**, czego niepodobna wyjaśnić inaczej, jak do-

trzymywaniem przez rzemiosło kroku narastaniu ludności. Jestto wniosek najskromniejszy i najostrożniejszy. Obserwacja życia upoważnia do twierdzenia, że rzemiosło znajduje się w awansie i że obszar krakowskiego województwa jest niewątpliwie terenem **urbanizacji zawodowej**, to jest przechodzenia z zawodów rolniczych do nie-rolnych.

Przyrost warsztatów w obrębie poszczególnych grup zawodowych wykazuje wyraźne zróżnicowanie zależnie od liczebności grup. Najsilniej reprezentowane grupy rzemiosł to jest grupa spożywcza, skórzana i włókiennicza zwiększyły się stosunkowo słabiej, w zawodach metalowych i drzewnych zaznaczył się przyrost silniejszy; najdonioślejsze zmiany zaszły w grupie budowlanej i usług osobistych. O ile stopa przyrostu warsztatów grupy spożywczej, jako leżąca poniżej średniego przyrostu, zdaje się nie być pozbawioną cech wiarygodności — choćby naskutek zbliżenia do stopy rzeczywistego przyrostu zaludnienia, o tyle przyrost warsztatów w grupie budowlanej zbiegając się z rosnącym zastojem ruchu budowlanego znajduje wyjaśnienie w silnie zwiększonym rejestrowaniu niezalegalizowanych wcześniej rzemieślników głównie wiejskich (charakterystyczny wzrost dyspens). O znaczeniu poszczególnych grup zawodowych informuje tablica 2, zawierająca równocześnie

Tablica 2.

Struktura rzemiosła według grup zawodów i udział warsztatów miejskich (całe województwo z m. Krakowem).

	Razem	grupa						
		spoż.	skórz.	włók.	metal.	drzew.	budow.	usług
Ze 100 warsztatów rzemieślniczych przypada na poszczególne grupy	100	21,1	20,8	20,2	14,3	12,2	6,6	4,8
Warsztaty miejskie w % każdej grupy	69,9	58,4	76,3	84,9	62,9	50,2	79,7	86,4

dane odnośnie procentowego udziału warsztatów miejskich. Pierwsza uwaga dotyczy wzajemnego stosunku poszczególnych grup zawodów, który układa się w okręgu krak. Izby Rzemieślniczej inaczej, aniżeli to C. **Ptasiński** stwierdził dla Polski. Najcharakterystyczniejszym faktem jest wysunięcie się grupy

zawodów spożywczych na pierwsze miejsce. Związek z sytuacją gospodarczą i demograficzną zdaje się być niewątpliwy. Grupa skórzana i włókiennicza jakoteż usług osobistych są reprezentowane (względnie) silniej aniżeli w państwie, natomiast zawody grupy metalowej grają rolę skromniejszą. W porównaniu zatem ze strukturą zawodową rzemiosła ogólnopolskiego wyróżnia się okręg krakowski silniej rozwiniętymi zawodami grupy spożywczej, skórzanej, włókienniczej i usług osobistych, co przesądza poniekąd o ogólnym charakterze wojewódzkiej produkcji rzemieślniczej i o kierunku ewolucji. Z ogólnej liczby tych zakładów rzemieślniczych 70 % funguje w miastach. Jest rzeczą oczywistą, że poszczególne grupy zawodów wykazują pod tym względem znaczne różnice, zależnie od charakteru wytwórczości. Do zawodów lokalizowanych w miastach zaliczyć należy grupę usług osobistych, włókienniczą, budowlaną, jakoteż skórzaną. Grupa drzewna w połowie występuje na wsi. Zawody spożywcze i metalowe należą do słabiej reprezentowanych w miastach.

Wyraźniejszy obraz podziału warsztatów na miejskie i wiejskie daje tablica 3, z której eliminowano Kraków-miasto.

Tablica 3.

Struktura rzemiosła według grup zawodów i udział warsztatów miejskich (wojew. krakowskie bez m. Krakowa)

	Razem	grupa						
		spoż.	skórz.	włók.	metal.	drzew.	budow.	usług.
Ze 100 warsztatów rzemieślniczych przypada na poszczególne grupy	100	24,1	20,7	18,2	13,4	13,9	5,7	4,
Warsztaty miejskie w % każdej grupy	61,1	53,	69,4	78,4	48,4	43,4	69,4	79,1

Zawodowa struktura rzemiosła (tabl. 10)[1] pozostaje w ścisłym związku z wielkością środowiska, w którem rzemiosło rozwija się, żyje i pracuje, co tłomaczy się zależnością od podziału pracy, zapotrzebowaniem na pewne rodzaje wytworów oraz jużto przyrodzonymi jużteż socjalnymi warunkami produkcji. I tak jest rzeczą charakterystyczną, że 1° udział procentowy

[1] Kolumny złożone tłustym drukiem.

zawodów spożywczych i drzewnych jest tem niższy im ludniejszem jest środowisko. Warsztaty tej kategorji są znacznie częstsze na wsi. 2° Zawody grupy włókienniczej, budowlanej i usług osobistych zachowują się odwrotnie; ich procentowy udział rośnie w ślad za wzrostem środowiska. Są też zdecydowanie częstsze w miastach. 3° Odrębne stanowisko zajmuje grupa zawodów skórzanych i metalowych; pierwsza z nich zdaje się znajdować optimum w mniejszych miastach, gdy druga w tych właśnie miastach najsłabiej jest reprezentowana. Składają się na ten stan rzeczy różne powody. Grupa zawodów skórzanych cierpi na wsi naskutek przemysłu domowego i chałupnictwa, w miastach dużych ulega współzawodnictwu produkcji fabrycznej. Odnośnie grupy zawodów metalowych zaznaczyć należy, że wchodzą w jej skład dwie kategorje rzemieślników. Kowale i ślusarze związani są z wsią (szczególnie kowale), pozostałe zaś zawody chętniej lokalizują się w dużych miastach. Wskutek tego procentowy udział zawodów tej grupy obniża się znacznie w mniejszych miastach.

Ważniejsze zawody. Niezależnie od podziału rzemiosła na grupy zawodowe i niezależnie od przypisywanego im w ramach ogółu zajęć znaczenia, domagają się wyodrębnienia t. zw. ważniejsze zawody.

Już C. **Ptasiński**[2] zauważył, że „18 najliczniejszych zawodów stanowi 90% ogółu warsztatów rzemieślniczych". W okręgu krakowskiej Izby Rzemieślniczej obserwować można zbliżony stosunek, skoro 10 zawodów skupia zgórą ¾ wszystkich warsztatów rzemieślniczych (tabl. 4). Pomijając dalszą analizę tak liczebności jak i przyrostu zakładów rzemieślniczych w poszczególnych zawodach, podkreślić należy charakterystyczny proces względnego zmniejszania się znaczenia omawianych 10 zawodów, skoro ich odsetek obniżył się w omawianem pięcioleciu z 78,65 do 75,94. Średni roczny ubytek wynosi zatem 0,54 % w stosunku do ogólnej liczby warsztatów rzemieślniczych. Wartość tę uważać należy za **wyraz rozwoju rzemiosła w sensie powoływania do życia nowych gałęzi zawodowych.**

---

[2] C. Ptasiński. — Rzemiosło w Polsce współczesnej, Lublin 1934, str. 48 i dalsze.

Tablica 4.

Ważniejsze zawody i ich rozwój liczebny.

Rok	1930	1931	1932	1933	1934
1. Szewstwo	2030	2176	2431	2371	2452
2. Krawiectwo	1642	1864	2058	2110	2193
3. Rzeźnictwo	1387	1503	2209	2421	2545
4. Wędliniarstwo	415	508			
5. Stolarstwo	954	1154	1253	1271	1331
6. Piekarstwo	718	808	816	842	899
7. Kowalstwo	615	663	706	791	818
8. Fryzjerstwo	454	521	664	641	691
9. Ślusarstwo	314	379	379	455	483
10. Blacharstwo	301	332	381	361	381
Razem	**8830**	**9908**	**10897**	**11263**	**11793**
10 ważniejszych zawodów w % ogółu warsztatów rzem.	78,65	78,02	77,58	76,02	75,94

Stosunek zakładów rzemieślniczych do powierzchni i do ludności stanowi ważne kryterjum dla oceny gęstości warsztatów (tabl. 5) i społeczno gospodarczej roli rzemiosła pod kątem zawodowej struktury ludności (tabl. 6).

Tablica 5.

Na 1 zakład rzemieślniczy przypada w województwie krakowskiem:

Obliczenie uwzględnia	km² pow. ogólnej	użytków rolnych	mieszkańców
I. Wszystkie warsztaty, cały obszar i całe zaludnienie	0,90	0,59	118,7
II. j. w. bez dat odnośnie do m. Krakowa	1,16	0,76	113,6
III. tylko ludność, powierzchnia i warsztaty wiejskie	2,94	2,03	303,—

Obie tablice uwypuklają przedewszystkiem rolę miast i miasteczek jak skupień rzemieślniczych. Dowodzi tego szczególnie jaskrawie tablica 5 według której „urzemieślniczenie" wsi krakowskiej (mowa o okręgu Izby) przedstawia się wprost katastrofalnie. Jeden warsztat wiejski obsługuje ponad 300 osób osób zamieszkałych na wsi. Ponieważ — jak z tej samej tablicy wynika, przeciętna powierzchnia obsługiwana przez 1 warsztat liczy 2,94 km.^{2}, przeto przy gęstości 103,1 mieszkańców na km.^{2} żyje z rzemiosła, (opierając się na wynikach rejestracji i przyjmując przeciętną wielkość gospodarstwa domowego na 5,5 głów) 1,81% ogółu ludności zamieszkałej na wsi.

Tablica 6-ta służy celom porównawczym; podano w niej częściowo za **C. Ptasińskim**, częściowo zaś w wyniku własnych obliczeń mieszkańców przypadających średnio na 1 zakład rzemieślniczy. Rachunkowo uwzględnia ona całe zaludnienie i wszystkie warsztaty bez względu na miejsce ich występowania.

Tablica 6.

Na 1 zakład rzemieślniczy przypada mieszkańców w Polsce 108.

w województwach	centralnych	83	w województwie	krakowskiem	162
„	zachodnich	110	„	lwowskiem	150
„	wschodnich	146	„	stanisławowskim	181
„	południowych	168	„	tarnopolskim	218

Różnica, zachodząca w liczbie mieszkańców, przypadających na 1 warsztat w województwie krakowskiem tłómaczy się tem, że w tabl. 5 przeliczenia uwzględniają uzupełniony materjał, podczas gdy **C. Ptasiński**, konstruując daty zamieszczone w tabl. 6 dysponował jedynie materjałami oficjalnymi [3].

[3] W zeszycie II. Polski Gospodarczej z r. 1936 zamieścił K. Sokołowski niezwykle interesujący artykuł o charakterze przeglądowym, oparty na materjałach oficjalnych z dnia 1. V. 1935, p. t. „Geografja rzemiosła".

Mapa 1.

Rozmieszczenie warsztatów murarskich[1].

[1]) Przy czytaniu map należy pamiętać, że miasto Kraków nie zostało opracowane kartograficznie. Na wszystkich mapkach obszar miasta pokryto ukośną szrafurą. W legendzie do niektórych mapek zamieszczono literę p, co oznacza ponad, powyżej, więcej niż (np. mapa 3).

GEOGRAFICZNE ROZMIESZCZENIE WARSZTATÓW RZEMIEŚLNICZYCH.

Analizę rozmieszczenia warsztatów rzemieślniczych prowadzić można w nawiązaniu do rozmaitych kryterjów. Z geograficzno-gospodarczego punktu widzenia byłoby niewątpliwie najsłuszniej uwzględnić charakter uwarunkowania (przyrodzone, wtórne) [1]. Względy praktyczne przemawiają jednakże za analizą według grup rzemiosł i zawodów, po której uskutecznieniu uwzględnione zostaną momenty i czynniki lokalizacyjne.

A. **Grupa budowlana** notuje 13 zawodów. Do najliczniejszych należą: malarstwo, murarstwo, szklarstwo, zduństwo i lakiernictwo. Są to zawody lokalizowane w znacznej większości po miastach i w okolicach urbanizacji osadniczej. Nader charakterystyczne rozmieszczenie wykazują **murarze**, (mapa 1) jako typowi rzemieślnicy podmiejscy, skupiając się szczególnie wyraźnie w sąsiedztwie większych miast (Kraków, Tarnów, N. Sącz, Biała, Chrzanów i t. d.). Ostro zarysowana południowa i wschodnia granica ich liczniejszego występowania pokrywa się doskonale z zasięgiem budownictwa drewnianego i murowanej wsi. Pewne zaburzenia w rozmieszczeniu murarzy wprowadza sieć kolei żelaznej, gdzieindziej zaś nawet drogi bite — jako naturalne szlaki rugowania budownictwa drewnianego.

Wystąpienia te są łatwo dostrzegalne i zdają się przemawiać za uprzednio sformułowanemi prawidłami. Pozatem fakt koncentracji murarzy na peryferjach miejskich stanowi znakomitą ilustrację wpływu renty czynszowej i kosztów utrzymania na rozmieszczenie zawodów wokół rynków pracy.

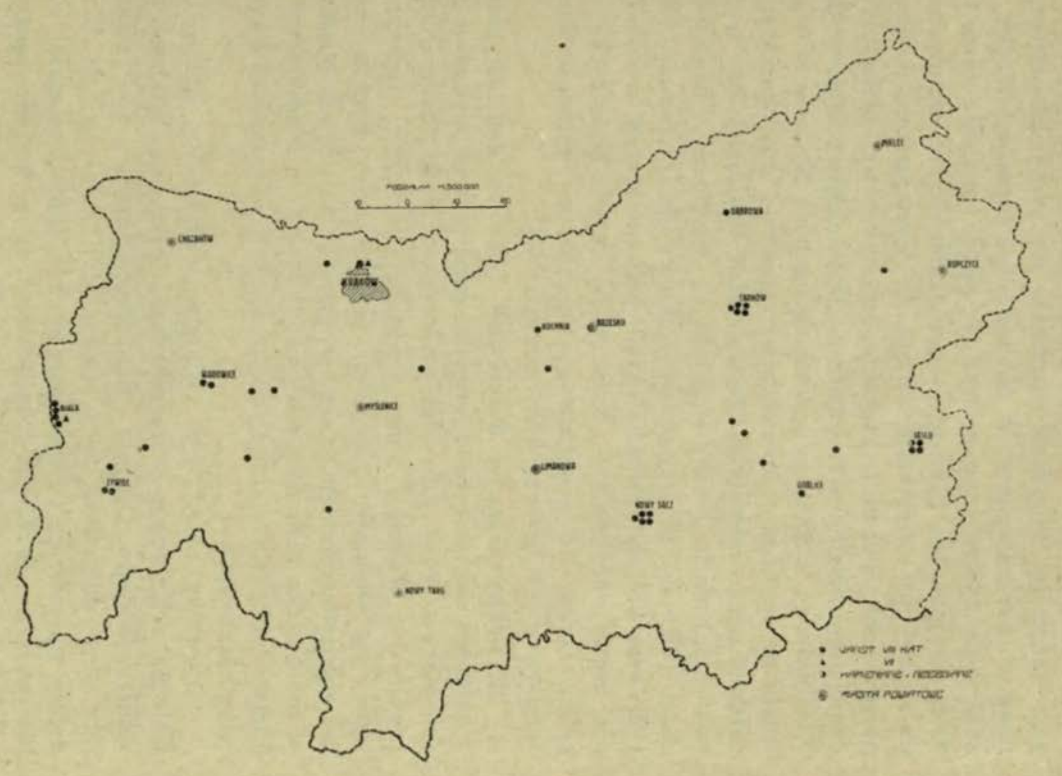
Występowanie warsztatów **kamieniarskich** (mapa 2) pozostaje pod dominującym wpływem lokalnego zapotrzebowania.

---

[1] Przez uwarunkowanie przyrodzone rozumieć należy stosunek bezpośredniej zależności od lokalnego surowca jak np. przy garncarstwie lub wikliniarstwie. Przy uwarunkowaniu wtórnem wchodzi w rachubę człowiek już to jako dostawca surowca, już to w charakterze konsumenta, przyczem zasadnicze znaczenie posiada nasilenie i wszechstronność życia gospodarczego w połączeniu z regjonalną stopą życiową.

Mapa 2.

Rozmieszczenie warsztatów kamieniarskich.

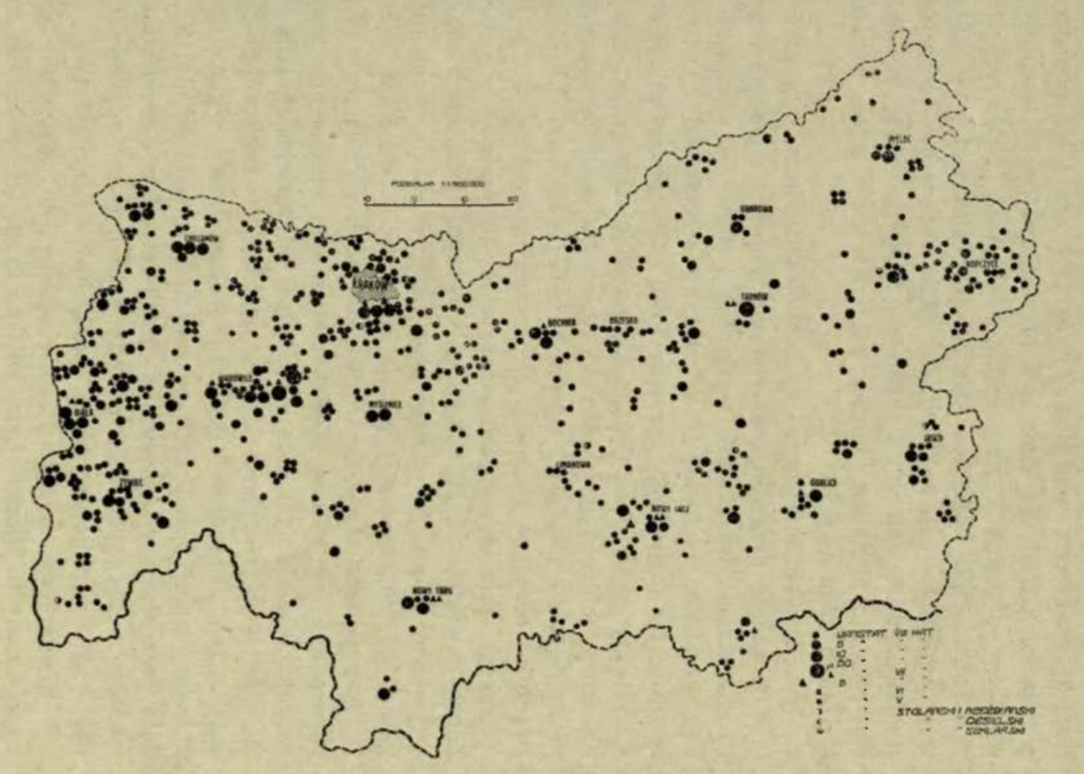
Wprawdzie rozmieszczenie warsztatów kamieniarskich pokrywa się z wystąpieniem surowca, (przeważnie piaskowca) jednakowoż ważniejsze skupienia znachodzą się przedewszystkiem po miastach i miasteczkach. W okolicach nie reprezentujących rynków zbytu uderza zupełny brak tej gałęzi rzemiosła mimo obfitości surowca. Nie przesądzając w jakim stopniu wzmiankowana repartycja warsztatów odpowiada wymaganiom ekonomiki, należy podkreślić niewyzyskanie dogodnych warunków przyrodzonych w południowym obszarze województwa krakowskiego. Rzeźbiarstwo w kamieniu reprezentują poza Krakowem 3 warsztaty na wschodzie województwa. Zupełnie inny charakter ma rozmieszczenie warsztatów garncarskich. Występują one w czterech skupieniach. Trzy z nich leżą na zachodzie, a mianowicie. Zalas i Brodły (8 warsztatów), okolica Andrychowa i Nidku (12), oraz kotlina żywiecka (6) — jedno natomiast we wschodniej części województwa: Kołaczyce i Nawsie Kołaczyckie z okolicą razem (16 warsztatów). Pozatem na połud.-wschodzie rozsianych jest jeszcze kilka warsztatów.

B. **Grupa drzewna** aczkolwiek liczebnie stoi na jednem z dalszych miejsc pośród grup rzemieślniczych wykazuje bardzo ciekawe rysy, gdy idzie o rozmieszczenie poszczególnych zawodów i rządzące niemi prawidła. Najliczniej reprezentowane jest **stolarstwo** (mapa 3). Zdradza ono wyraźny związek z rozmieszczeniem lasów, występując na dużych obszarach w charakterze rzemiosła wiejskiego. Skupienia miejskie warunkowane są lokalnemi możliwościami zbytu, a poniekąd zwyczajami i tradycją.

Głównym ośrodkiem stolarstwa wiejskiego jest okolica Kalwarji z Kalwarją Zebrzydowską, Lanckoroną, Brodami, Barwałdem Górnym, Dolnym i Średnim, Kleczą i t. d. Promieniujące stąd stolarstwo sięga wzdłuż linji kolejowej do Białej; dalszy silny ośrodek zarysowuje się w kotlinie żywieckiej. Równie wyraźne skupienia lokalizowane są w kotlinie sądeckiej, w okolicy Ropczyc, Jasła i wokoło Krakowa. Dla rozmieszczenia warsztatów stolarskich charakterystyczne jest występowanie w okolicach fizjograficznie przejściowych, na stykach krain leśnych z obszarami bezdrzewnemi oraz na t. zw. szwach fizjo-

Mapa 3.

Rozmieszczenie warsztatów stolarskich.

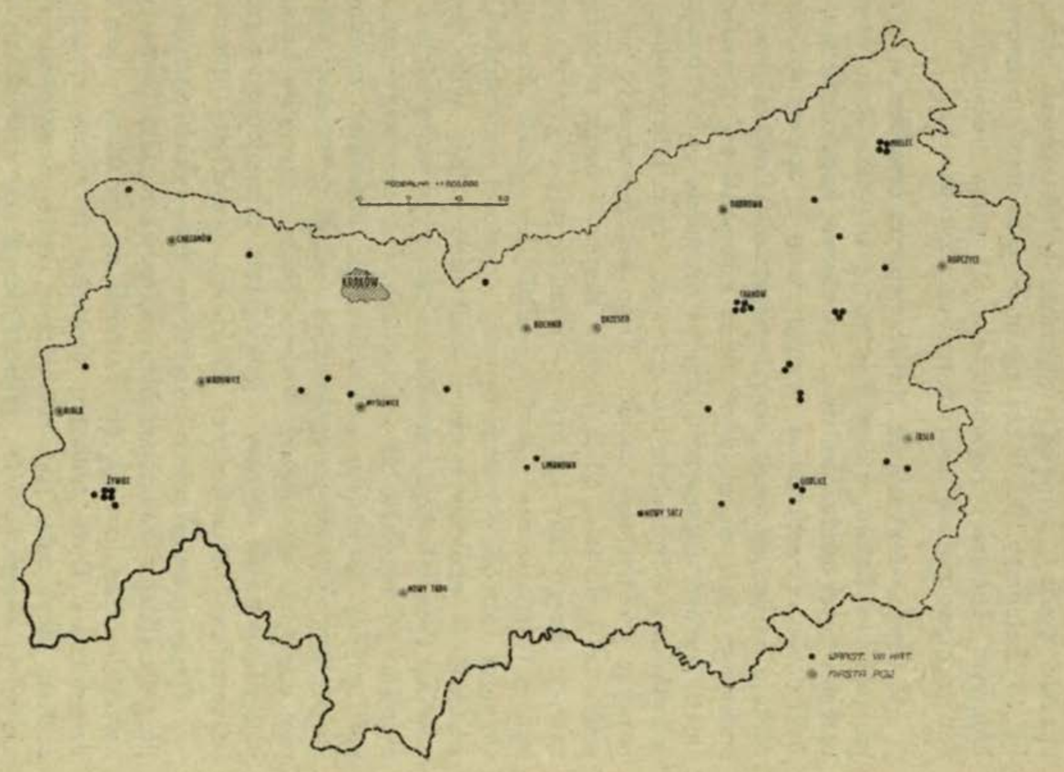
graficznych. Wpływ linji kolejowych, większych skupień ludzkich, oraz gęściejszego zaludnienia jest łatwo dostrzegalny. Rozwój stolarstwa w Kalwarji i okolicy zdaje się pozostawać z związku z tradycją Kalwarji, obowiązanej ongiś do dostawy wyrobów drzewnych na zamek krakowski. Nikle natomiast przedstawia się liczebność warsztatów stolarskich w górach, w szczególności zaś na Podhalu, gdzie rozwinęło się rzeźbiarstwo w drzewie jak w Zakopanem i Nowym Targu. Występuje ono ponadto w Rabce, Jordanowie i Kalwarji, gdzie rozwinęło się także tokarstwo.

Na drugiem miejscu co do rozpowszechnienia postawić należy w grupie drzewnej **ciesielstwo**. Wnosząc z geograficznego rozmieszczenia warsztatów ciesielskich, zdaje się występowanie tego rzemiosła pozostawać w związku z miastami i obfitością surowca opracowanego „przemysłowo". Podmiejskie skupienia warsztatów ciesielskich śledzić można chociażby na przykładzie Krakowa, otoczonego wieńcem miejscowości, zamieszkałych przez cieślów. (Bielany, Borek Fałęcki, Czyżyny, Łagiewniki. Prądnik Czerwony, Przewóz, Prokocim, Rakowice i t. d.). Inny charakter mają wystąpienia warsztatów ciesielskich w Kalwarji Zebrzydowskiej, Myślenicach, w Czarnym Dunajcu z okolicą, w Nowym Targu, gdzie miejscowi cieśle składają domy mieszkalne, które następnie sprzedają, przewożą i ustawiają. Według **Z. Czupryńianki** sięga sfera interesów cieśli góralskich w powiat chrzanowski na północ. **Kołodziejstwo** jest rzemiosłem rozproszonem. Wielkie skupienia warsztatów kołodziejskich pojawiają się albo w miasteczkach albo w okolicach o żywem tętnie gospodarczem. Południe i wschód województwa wykazują ich znacznie mniej. Na dużych obszarach rzemiosło to nie ma wogóle przedstawicieli. Pomijając grzebieniarstwo i wyrób instrumentów muzycznych (oba zawody bardzo skąpo reprezentowane), warto zwrócić uwagę na bednarstwo i koszykarstwo.

Bednarstwo (mapa 4), nie należy do zawodów rozpowszechnionych. Niemniej rzut oka na mapę wystarcza, by związać obszary jego pojawiania się (Żywiec, Tarnów, Pilzno, Tuchów, Okocim) z rozmieszczeniem browarów. Jestto zatem — w warunkach województwa krakowskiego — typowe rzemiosło wtórnie warunkowane. Inaczej **koszykarstwo** (m. 5). Grupuje się

Mapa 4.

Rozmieszczenie warsztatów bednarskich.

ono w dolinie Soły i Wisły. Liczba warsztatów koszykarskich nie rzuca należytego światła na społeczno-gospodarcze znaczenie uprawy wikliny, ponieważ większość wyplatających stanowią już to chałupnicy, już to ma się tu do czynienia z przemysłem ludowym. Niemniej regjonalizacja tej gałęzi rzemiosła nosi zdecydowane znamię uwarunkowania przyrodzonego.

C. **Grupa włókiennicza.** Najliczniejszym zawodem w tej grupie jest krawiectwo, któremu ustępują wszystkie inne zawody razem wzięte; bandażownictwo, czapnictwo, kapelusznictwo, powroźnictwo, szczotkarstwo, szmuklerstwo i tapicerstwo reprezentuje bardzo skromna liczba warsztatów. Poważniejsze perspektywy zdają się otwierać przed kuśnierstwem. **Krawiectwo** (m. 6) szeroko rozpowszechnione na zachodzie wojew. pozostaje w związku z rozwiniętym tam z dawien dawna fabrycznym i domowym przemysłem tkackim. Nieco inaczej ułożyły się stosunki na wschodzie, gdzie Tarnów skupia ¼ ogółu rejestrowanych w okręgu Izby krawców[2]. Niemałą rolę odgrywają pozatem małe miasteczka i okolice podmiejskie. Jeżeli idzie o zasadnicze różnice w rozmieszczeniu i gęstości warsztatów krawieckich to przedewszystkiem podkreślić należy silne występowanie rzemieślników-krawców na zachodzie województwa i to zarówno po miastach jak i po wsiach. Pod tym względem różnica między wschodem a zachodem ma charakter zasadniczy i może być uważana za sprawdzian zasięgu urbanizacji osadniczej względnie zawodowej. Większa liczba warsztatów krawieckich przypada na obszary o gęściejszym zaludnieniu i o raczej przemysłowo zorjentowanej strukturze zawodowej ludności.

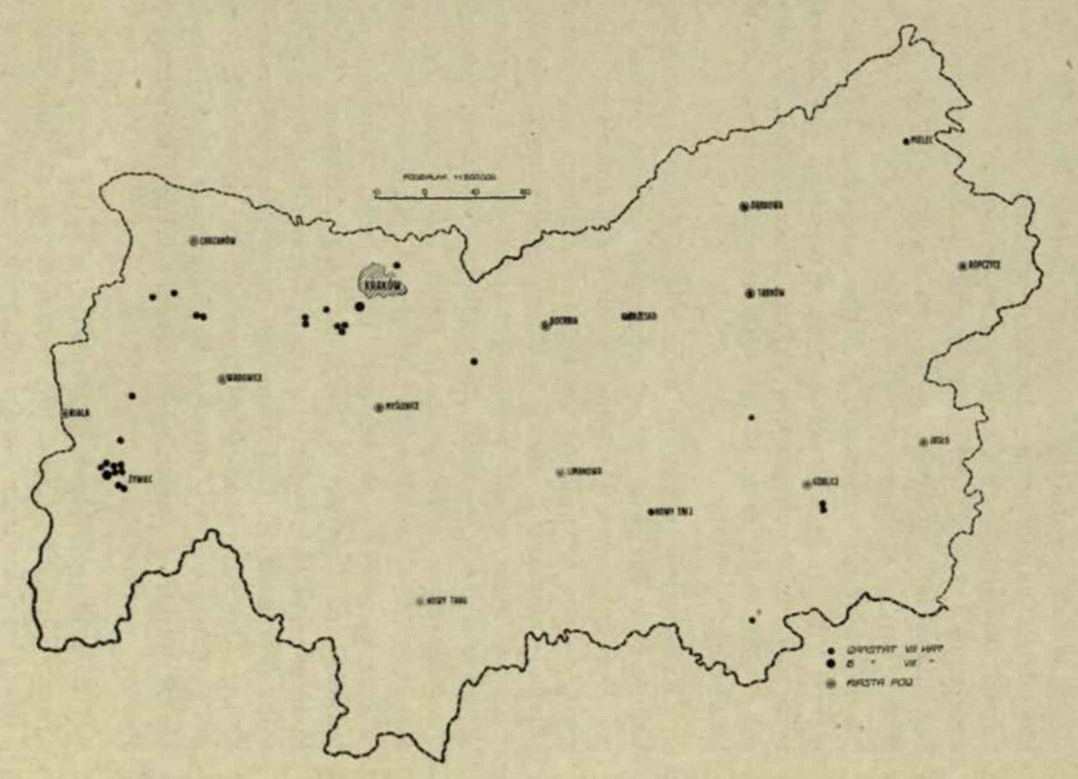
Obraz rozmieszczenia warsztatów krawieckich posiada według wszelkiego prawdopodobieństwa poważne luki. Sama tylko szczegółowa analiza dat dla Tarnowa np. świadczy o tem bardzo dobitnie. Duże znaczenie przypisać tu należy szczególnie szeroko szerzącemu się chałupnictwu, które niewątpliwie skłania wiele przedsiębiorstw rzemieślniczych do zaniechania wykupna świadectwa przem. mimo choćby nawet okolicznościowej

---

[2] W. Ormicki — Szkic geografji gospodarczej Tarnowa i okolicy, Tarnów 1930, str. 76 i dalsze.

Mapa 5.

Rozmieszczenie warsztatów koszykarskich.

kontynuacji rzemiosła w sensie prawnym. Na marginesie rozważań o krawiectwie szczególnie ostro rysują się braki rejestracji w sensie zróżniczkowania zawodowego. Materjał nie tylko nie udziela najmniejszej informacji odnośnie struktury wyznaniowej rzemiosła — ale wyklucza subtelniejszą analizę według specjalności zawodowych (np. wyrób ubrań, krawiectwo męskie, damskie, dziecięce i t. d.), co w tym wypadku jest bolączką bardzo dotkliwą.

Przykładowe znaczenie pod tym względem posiada **czapnictwo** (m. 7), lokalizowane poza Krakowem w Chrzanowie i Tarnowie a wykonywane w całości przez Żydów. W ten sposób narodowość rzemieślnika gra rolę momentu i czynnika lokalizacji.

Kuśnierstwo obejmuje dwie różne grupy rzemieślników. Kuśnierstwo miejskie jest w zupełności domeną Żydów i operuje oprócz surowców krajowych także zagranicznemi. Kuśnierstwo wiejskie specjalizuje się przedewszystkiem w wyrobie korzuchów baranich. Z punktu widzenia społeczno-gospodarczego stoi przed niem zadanie podniesienia rentowności hodowli owiec. Występuje ono w górskich obszarach województwa. Szczególnie charakterystycznie zaznacza się szlak liczniejszego zgrupowania warsztatów kuśnierskich przy drodze Myślenice—Zakopane, jakoteż zachowanie się większej liczby warsztatów w centrach regjonalnych (Żywiec, N. Sącz, N. Targ, Zakopane, St. Sącz). Podobnie jak w krawiectwie, cierpi kuśnierstwo na skutek rozwoju chałupnictwa, finansowanego przez przedsiębiorstwa handlowe. Obniżenie zarobków rzemieślnika na skutek rozwoju chałupnictwa wpływa nietylko na pogorszenie jakości produkcji ale odbija się w sposób nader ujemny także i na stronie artystycznej wytworu.

D. Grupa metalowa. Wchodzące w skład grupy metalowej zawody (jest ich ogółem 16), rozbić można na dwie kategorje. Zawody miejskie słabo naogół reprezentowane występują w ilości warunkowanej lokalnym zbytem. W żadnym wypadku nie dochodzi do głosu moment lokalizacji przyrodzonej. Zawody wiejskie, a mianowicie: kowalstwo i ślusarstwo cechuje szeroki

Mapa 6.

Rozmieszczenie warsztatów krawieckich.

i rozlewny zasięg przyczem tu i owdzie zaobserwować się dadzą wpływy historyczne. Pozatem wysoka gęstość ludności w niektórych okolicach wpływa pobudzająco na rozwój wzmiankowanych rzemiosł. Na przejściu między zawodami miejskiemi a wiejskiemi stoi **blacharstwo**, którego byt zespolony jest z dominującą formą krycia dachów i charakterem budownictwa. Blacharz wkracza na tereny urbanizujące się osadniczo. Pod tym kątem rozpatrując rozmieszczenie warsztatów blacharskich z łatwością zaobserwować można wpływy komunikacji kolejowej i szlaków stałego ruchu autobusowego, wzdłuż których skupia się przygniatająca większość warsztatów blacharskich.

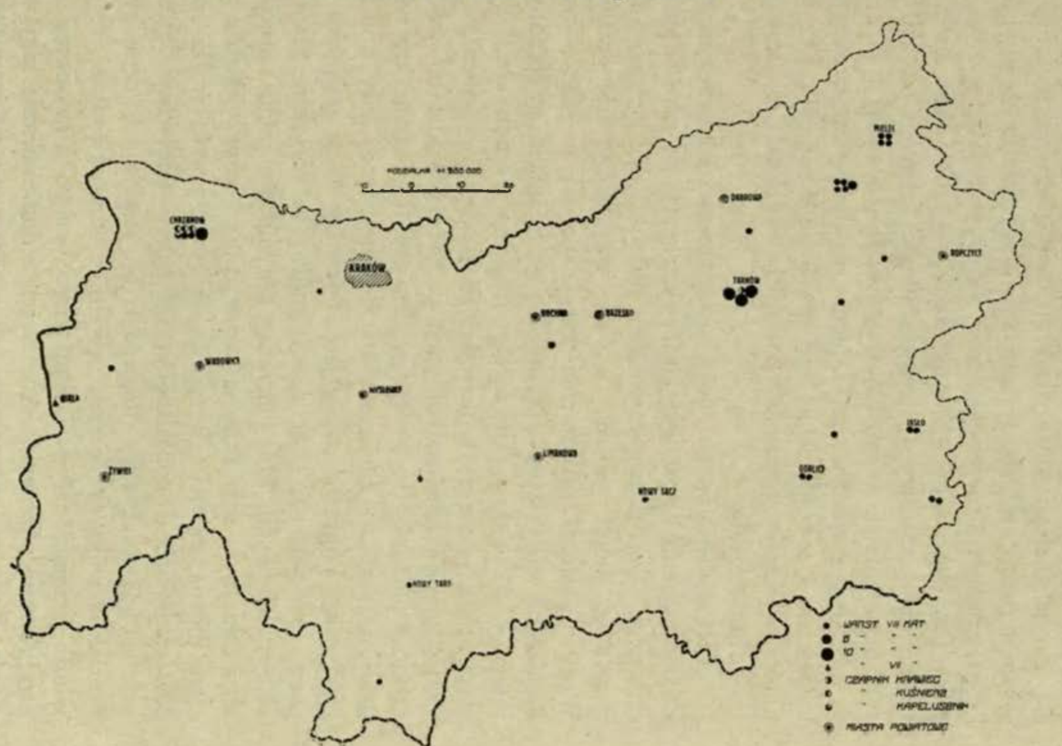
Kowalstwo (m. 8) cechuje jednostajne naogół rozproszenie, uwarunkowane przedewszystkiem charakterem dróg a do pewnego stopnia i intensywnością ruchu kołowego. Mniejsza gęstość warsztatów kowalskich we wschodniej części województwa zdaje się pozostawać w związku z rozpostartemi na niżu piachami, a w pasie pogórza glinami przy słabo rozwiniętej sieci dróg bitych. Słabsze zaludnienie i w każdym razie mniejsze uprzemysłowienie nie wpływają potęgująco na ruch kołowy w następstwie czego zapotrzebowanie utrzymuje się niżej, zawód jest mniej względnie słabiej dochodowy i wymaga średnio większej klienteli.

Do ważniejszych ośrodków kowalstwa zaliczyć należy Sułkowice i Ochojno, dawne wsie służebne z obowiązkiem dostarczania wyrobów kowalskich. Także w sąsiedztwie niektórych miast zauważyć można nieproporcjonalnie silne skupienie warsztatów kowalskich. Pozatem szczególnie we wsiach górskich uderza brak warsztatów kowalskich, które lokalizują się raczej u stóp górotworów.

Ślusarstwo (m. 9) skupia się w miastach, w okolicach przemysłowych, zdradzając często charakter podmiejski. Jestto jeden z tych zawodów, które chętnie łączą się z innemi wchodzącemi w skład grupy metalowej. W szczególności spotyka się je w kombinacji z tokarstwem, blacharstwem i kotlarstwem, rzadziej z kowalstwem. Do większych ośrodków skupienia ślusarstwa należą Biała z okolicą, Żywiec z najbliższem otoczeniem, Kra-

Mapa 7.

Rozmieszczenie czapników.

ków, Bochnia, Tarnów, N. Sącz. Na specjalne wyróżnienie zasługuje ślusarstwo Świątnik Górnych (kłódki) i okolicy. Opiera się ono na wielowiekowej tradycji, ile że właśnie Świątniki były w swoim czasie siedzibą wyrobu zbroji reprezentowanego nierzadko przez zagranicznych mistrzów, którzy naturalizowali się z biegiem lat. Dowodem wzmiankowanej ewolucji jest zachowanie się do dnia dzisiejszego w Świątnikach Górnych nazwisk o obcem brzmieniu, czasami coprawda spolszczonych.

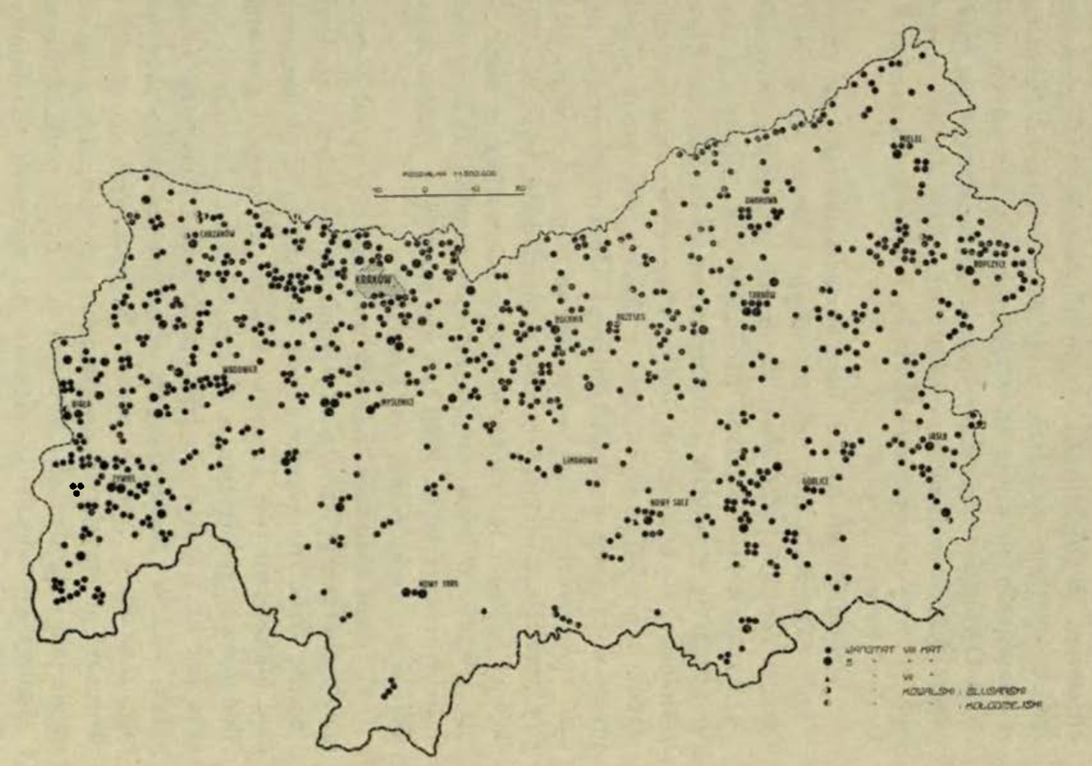
E. Grupa spożywcza. Z pięciu zawodów spożywczych, cukiernictwo i piernikarstwo nie grają większej roli. Bez porównania większe znaczenie posiadają piekarstwo, rzeźnictwo i wędliniarstwo.

Piekarstwo (m. 10), jest zawodem warunkowanem wtórnie. Rozmieszczenie i ilość warsztatów wzrastają z gęstością zaludnienia, oraz ze strukturą zawodową ludności. Do pewnego stopnia zauważyć także można wpływ warunków fizjograficznych. Wpływ gęstości zaludnienia przejawia się w fakcie częstszej lokalizacji warsztatów piekarskich po miastach względnie w rejonach podmiejskich. Obszary rolnicze są terenem słabszego występowania warsztatów piekarskich po wsiach, podczas gdy na silniej uprzemysłowionym zachodzie województwa ilość warsztatów piekarskich wyraźnie wzrasta. Pojawienie się większej liczby warsztatów piekarskich w dolinie górnej Soły, obu Dunajców oraz Popradu zdaje się pozostawać w związku z ruchem letniskowym oraz z lokalnym i to wysokim niedoborem zbóż chlebowych, który zmusza do importu mąki i pociąga za sobą handlowy wypiek bułek i chleba. Już na przykładzie piekarstwa można zwrócić uwagę na ciekawy proces walki warsztatów miejskich z konkurencją produkcji wiejskiej. Proces ten w zasadzie korzystny dla miast, bo obniżający cenę rynkową produktu wymaga jednak trwałej i konsekwentnej ingerencji władz przemysłowych i sanitarnych celem utrzymania jakości produktu na odpowiednim poziomie i dopilnowania higjeny warsztatu. Bodajże jeszcze wyraźniej zarysowuje się wzmiankowany proces w zawodzie rzeźniczym i wędliniarskim.

Rzeźnictwo (m. 11), podobnie jak piekarstwo, lokalizuje się przedewszystkiem po miastach. Występowanie warsztatów rze-

Mapa 8.

Rozmieszczenie warsztatów kowalskich.

mieślniczych na wsi pozostaje w pewnym związku z hodowlą, jakkolwiek silniej warunkuje je lokalna gęstość zaludnienia i drożność. W odróżnieniu od innych zawodów, których rozmieszczenie pozostaje w związku z drogami żelaznemi, zaznacza się w odniesieniu do warsztatów rzeźnickich także wpływ dróg bitych. Ogromnie charakterystycznie uzewnętrznia się przyciągające działanie dużych rynków zbytu. Przykładowe znaczenie pod tym względem posiada Kraków, Trzebinia, Chrzanów, Biała, Żywiec, Brzesko, i t. d.

Wędliniarstwo (m. 12) nieznacznie tylko odbiega, gdy idzie o jego rozmieszczenie, od rzeźnictwa. Różnice mają charakter przedewszystkiem ilościowy. Natomiast zasadnicze rozmieszczenie, występowanie ośrodków produkcyjnych, lokalizacja skupień itp. pozostają w zgodzie z rozmieszczeniem rzeźnictwa. Zjawisko to tłomaczy się w wysokim stopniu wyznaniową strukturą obu zawodów i pozostaje w związku z istniejącym dotąd podziałem pracy w zakresie produkcji mięsnej. Generalnie można stwierdzić że rzeźnictwo opanowane jest w $^4/_5$ przez Żydów, podczas gdy wędliniarstwo jest raczej domeną katolików. Na skutek tego w jednej i tej samej miejscowości występują obok siebie oba zawody. W wielu wypadkach oba zawody wykonywane są w jednym warsztacie. Fakt ten nie zmienia w niczem zasadniczej cechy strukturalnej obu zawodów.

F. Grupa skórzana. Zawody wchodzące w skład grupy rzemiosła skórzanego należą za wyjątkiem szewstwa i cholewkarstwa do słabo reprezentowanych. Dotyczy to w pierwszym rzędzie **białoskórnictwa** (Tarnów i Wiśnicz Nowy) i **garbarstwa.** Niedorozwój **garbarstwa** w okręgu tak zdecydowanie hodowlanym jak krakowskie nie jest zjawiskiem normalnem. Okolicznością jednakże zasługującą na wzmiankę jest fakt wykonywania tego zawodu w ramach przemysłu domowego. Niemniej wytwórczość przemysłu domowego jako niewykwalifikowana pozostawia pod względem jakościowym dużo do życzenia. **Rymarstwo i siodlarstwo** występują głównie po miastach. Rzemiosło to ogranicza się do zaspakajania lokalnego zapotrzebowania i dostarcza towaru między innemi dla handlu obnośnego i rozwoźnego. Zasadnicze znaczenie posiada natomiast **szewstwo**

i **cholewkarstwo** (m. 13). Rozpowszechnione silnie na zachodzie województwa, grupuje się po miastach, dochodząc w Chrzanowie pokaźnej liczby zgórą 200 warsztatów. Wpływy miasta na okolicę podmiejską i w tym zawodzie dają się obserwować (np. Kraków). Poza skupieniem warsztatów szewskich na pn. zach. zasługują na wyróżnienie skupienia gorlicko-grybowskie i kołaczyckie w okolicy Jasła, warunkowane tradycjami historycznemi[3].

---

[3] Cf. uwagi o rozwoju i ewolucji rzemiosła w Kołaczycach podane w Słowniku Geograficznym.

REGJONALIZACJA RZEMIOSŁA.

Przez regjonalizację rozumie się czynność wyodrębniania z całokształtu badanego obszaru drobniejszych terytorjów, odznaczających się ilościowem i jakościowem podobieństwem uwzględnionych cech. Zarówno poszukiwania podobieństwa, jak i analizę cech prowadzić można dwoma sposobami. Pierwszy z nich ściśle geograficzny, zdąża do wyodrębnienia regjonów metodą opisaną na str. 203. Zaletą jego jest wyróżnianie mniej lub więcej zwartych jednostek powierzchniowych, które rzadko tylko pokrywają się z podziałem administracyjnym co z praktycznego punktu widzenia stanowi słabą stronę regjonalizacji geograficznej, ponieważ tak władze administracji zespolonej jak i specjalnej domagają się informacyj, dostosowanych do każdorazowo obowiązującego podziału terytorjalno-administracyjnego. Z powyższych względów zastosowano w niniejszem opracowaniu terytorjalną regjonalizację rzemiosła opartą **kartograficznie** na zasadach geograficznych, **rachunkowo** zaś jużto o jednostki administracji zespolonej t. j. o powiaty, dochodząc w ten sposób do wydzielenia regjonów statystyczno-administracyjnych, jużteż o gromady, co umożliwiło regjonalizację geograficzną.

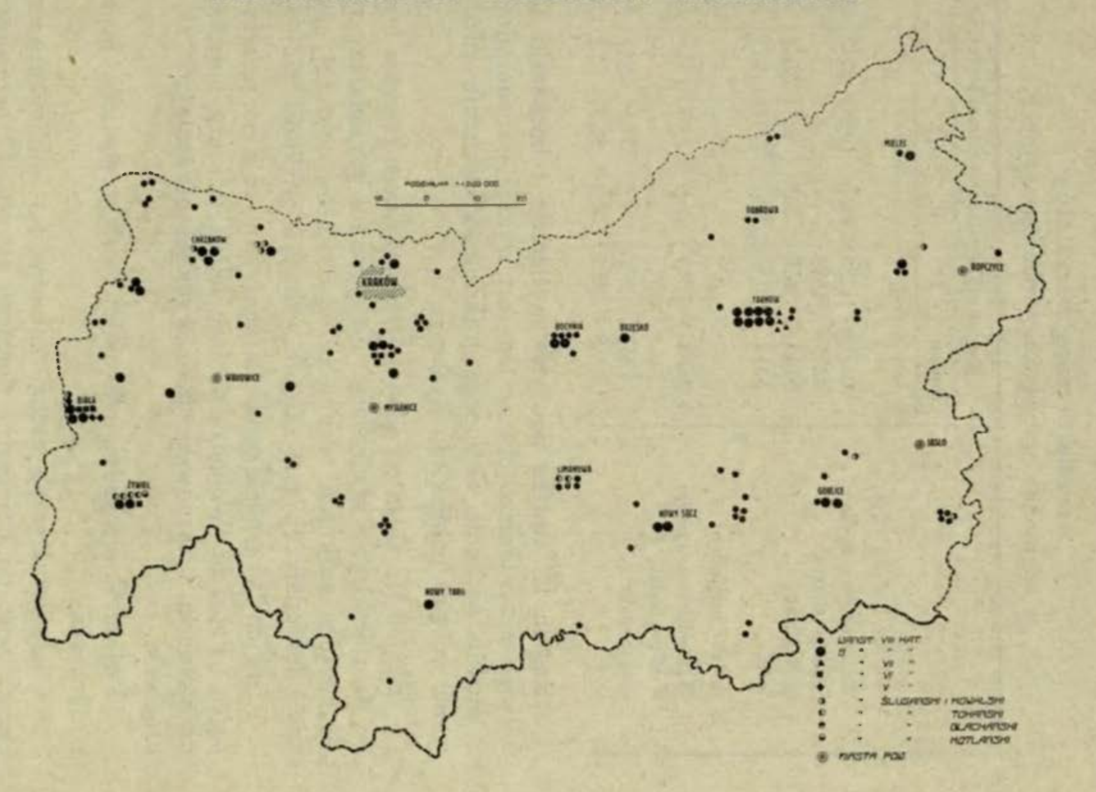
Podział regjonalny na zasadach statystyczno-administracyjnych.

Zasadniczą rolę przy podziale okręgu Izby na regjony statystyczno-administracyjne odegrał procentowy rozdział zakładów rzemieślniczych na poszczególne powiaty. Analizę oparto na procentowym rozdziale razem wziętych warsztatów miejskich i wiejskich, przy kontroli natomiast zastosowano odrębne badania dla warsztatów miejskich, oraz oddzielne dla warsztatów wiejskich. W konsekwencji wyróżniono 5 regjonów statystyczno-administracyjnych (tabl. 7).

Regjon I. (m. 14) zachodni obejmuje pow.: Biała, Chrzanów, Kraków miasto i Kraków powiat, Wadowice oraz Żywiec, jest to gęsto zaludniony obszar silnego uprzemysłowienia. Fizjograficznie łączy w sobie nader różne krainy.

Mapa 9.

Rozmieszczenie warsztatów ślusarskich.

Tablica 7.

Rozmieszczenie warsztatów
w regjonach statystyczno-administracyjnych.

	Regjony statystyczno-administracyjne					
	Razem	I.	II.	III.	IV.	V.
A. Liczby bezwzględne:						
Województwo ogółem	19327	11182	1260	1428	3742	1715
Kraków-miasto	4375	4375	—	—	—	—
Inne miasta	9140	3610	769	726	3065	970
Wieś	5812	3198	491	702	677	745
B. Liczby względne:						
Województwo ogółem	1.000 —	578,7	65,2	73,8	193,6	88,7
Kraków-miasto	226,4	226,4	—	—	—	—
Inne miasto	472,7	186,8	39,8	37,5	158,5	50,1
Wieś	300,9	165,5	25,4	36,3	35,1	38,6

Regjon II. tworzą powiaty: myślenicki i bocheński. Aczkolwiek przyrodniczo obszar ten jest wyraźnie różnorodny, to z punktu widzenia antropogeograficznego wykazuje zdecydowane wpływy pobliskiego Krakowa.

Regjon III. sięga od powiatu limanowskiego poprzez brzeski do dąbrowskiego i mieleckiego. Jego rozwój gospodarczy zdaje się cierpieć naskutek odsunięcia od obszarów wyższej aktywności gospodarczej, sam zaś nie wykazuje większej inicjatywy.

Regjon IV. można zgrubsza identyfikować z dorzeczem Dunajca i Popradu. Wchodzą w jego skład powiaty nowotarski, nowosądecki i tarnowski, jako wybitnie odróżniające się od otoczenia.

Regjon V. wschodni, obejmuje powiaty gorlicki, jasielski i ropczycki.

Charakterystyczną cechą regjonów jest silnie zaznaczona niezależność od fizjografji: tłomaczy się ona 1° przewagą zawodów warunkowanych wtórnie; 2° dominującym wpływem stosunków antropogeograficznych, które w różnych krainach fizjograficznych naskutek rozmaitych przyczyn mogą kształto-

Mapa 10

Rozmieszczenie warsztatów piekarskich.

wać się analogicznie oraz 3° zastosowaniem dla celów regjonalizacji jednostek terytorjalnych tak dużych, jak powiaty.

Rozkład i gęstość warsztatów rzemieślniczych w obrębie poszczególnych regjonów zawarto w tabl. 7 i 8. Wynika z nich przedewszystkiem, że regjon I. koncentruje ½ przedsiębiorstw rzemieślniczych, odznaczając się ponadto silnem występowaniem warsztatów wiejskich. Regjon II. i III. zdradzają pewne podobieństwo. Zbliża się do nich regjon V, odbiega natomiast regjon IV. Różnice nie ograniczają się tylko do ilościowych, przeciwnie, są strukturalne. Wystarczy porównać stosunek warsztatów miejskich do wiejskich.

Sama repartycja warsztatów rzemieślniczych jakkolwiek dostarcza pewnych kryterjów odnośnie nasilenia tej gałęzi życia gospodarczego, nie może być uznana za wystarczającą i domaga się pogłębienia. Zapewnia je analiza ilościowego stosunku warsztatów do ludności i do ziemi, ponieważ w miejsce różnej wielkości powiatów wprowadza wspólną miarę porównawczą (tabl. 8). Rozpatrzenie dat tyczących gęstości zakładów rzemieślniczych prowadzi do stwierdzenia, że o ile w miastach poszczególnych regjonów stosunki są naogół bardzo zbliżone, o tyle wieś zachowuje się inaczej. Stosunkowo największe obciążenie klientelą[1] wykazują warsztaty miejskie regjonu zachodniego, który po eliminowaniu miasta Krakowa wykazuje niski odsetek miejskich przedsiębiorstw rękodzielniczych. Szczegół to ważny ponieważ dobitnie świadczy o wylaniu się rzemiosła poza mury miejskie, dając tem samem dowód istnienia urbanizacji zawodowej wsi. Pozatem z punktu widzenia socjalnego i społeczno-gospodarczego fakt ten zasługuje na jaknajsilniejsze podkreślenie ze względu na to, że jednym z zasadniczych założeń dzisiejszej polityki ludnościowej i gospodarczej jest uprzemysłowienie wsi. Z niższym odsetkiem warsztatów miejskich spotkać się można jedynie w regjonie III., gdzie jednakowoż i gęstość warsztatów i średnia ilość mieszkańców przypadających na jeden zakład są kilkakrotnie wyższe. Regjon zachodni wykazuje conajmniej dwa razy wyższą

[1] Użyto w sensie liczby osób przypadających na 1. warsztat.

gęstość przedsiębiorstw rękodzielniczych aniżeli pozostały obszar województwa. Obok regjonu pierwszego wyróżnia się strukturalnie regjon IV. przedewszystkiem z powodu obecności trzech większych miast (Nowy Sącz, Nowy Targ, Tarnów), które łącznie z miasteczkami kumulują prawie 82 % ogółu warsztatów. Naturalnem następstwem koncentracji życia rzemieślniczego po miastach jest minimalna gęstość warsztatów wiejskich na które przypada wysoka liczba mieszkańców. Odnosi się wrażenie, jakgdyby obecność wzmiankowanych miast utrudniała bytowanie rzemieślnika na wsi naskutek załatwiania przez włościan zakupów w miastach. W ogólności znajduje się na terenie regjonu IV. niespełna 1/5 warsztatów. Na drugiem miejscu — jeśli idzie o niedorozwój rzemiosła — postawić należy regjon III. (7,4 % ogółu warsztatów) o słabo reprezentowanem rzemiośle miejskiem, chociaż gęstość warsztatów miejskich w związku z niewielkiem zaludnieniem utrzymuje się wysoko. W regjonie drugim odsetek warsztatów miejskich podnosi się, jakkolwiek ich gęstość spada. Rozwinięte najsilniej w porównaniu z całą wschodnią połacią województwa rzemiosło wiejskie cechuje znaczne zagęszczenie. Regjon IV. zbliżony do poprzedniego procentowem występowaniem warsztatów miejskich różni się znacznie pod względem gęstości.

Struktura zawodowa regjonów.

Rozmieszczenie zakładów rzemieślniczych na poszczególne regjony statystyczno-administracyjne wiąże się z jednej strony z rozmieszczeniem miast, z drugiej natomiast z rozwojem historycznym rzemiosła na badanym obszarze. Wobec tego wchodzą tu w grę równie dobrze momenty surowcowe jak rynkowe, tradycyjne jak i wpływy współcześnie rozwijającego się życia gospodarczego. Tablica 9, poświęcona analizie wpływu miasta na rozmieszczenie i lokalizację poszczególnych grup zawodowych w obrębie pięciu wyodrębnionych regjonów, umożliwia przedewszystkiem podkreślenie znaczenia Krakowa, jako silnego zbiorowiska warsztatów, równorzędnego bezmała całemu wiejskiemu obszarowi województwa. Wobec stwierdzenia, że stosunek za-

Tablica 8.

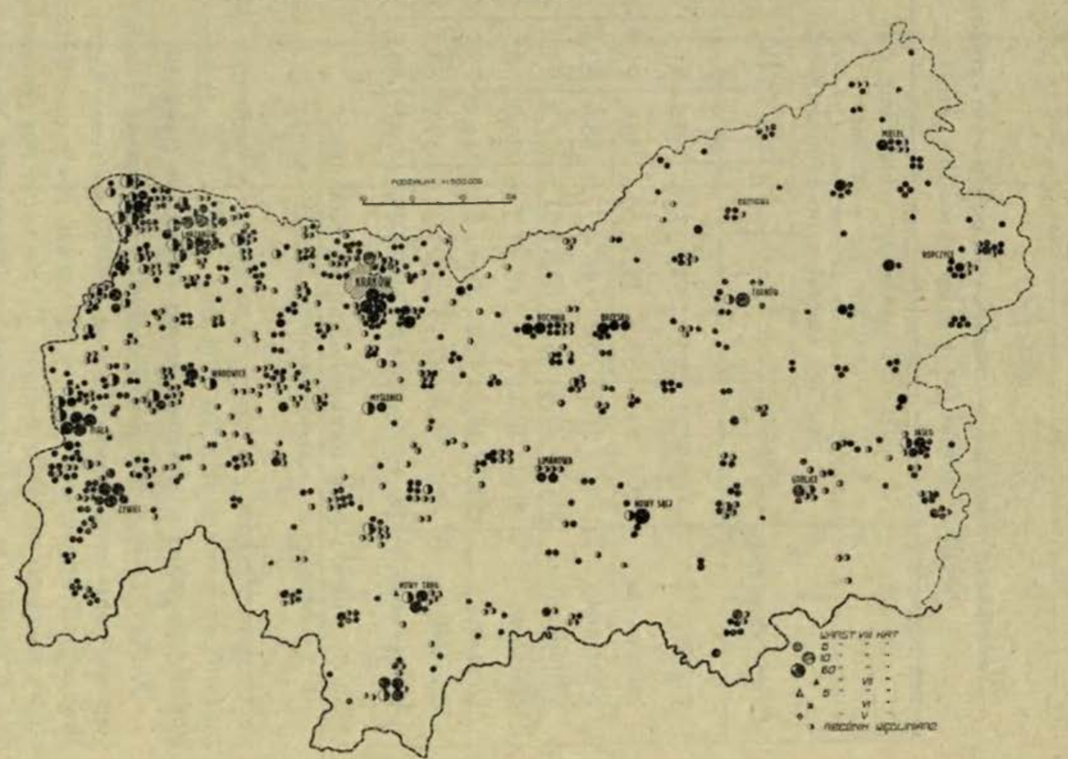
Stosunek warsztatów rzemieśl. do obszaru i zaludnienia w regjonach statyst.-administr.

	Powierzchnia w km²		Zaludnienie		Liczba warsztat.		Na 1 warsztat przypada mieszkańców			Na 1 warsztat przypada km.²		
		w tem miasta		w tem miasta		% warsztatów miejskich	Ogółem	w miastach	na wsi	Ogółem	w miastach	na wsi
Województwo ogółem	17384,9	886,32	2295842	596560	19327	69,9	118,8	44,1	292,5	0,89	0,06	2,83
Regjon I.	4550,9	343,95	959791	364610	11182	71,4 a	85,1	45,7	186,2	0,4	0,04	1,31
w tem Kraków miasto	48,4	48,45	221260	221260	4375	100,	50,6	50,6		0,01	0,01	
II.	1864,9	105,29	215838	34428	1260	61,	171,3	43,5	371,5	1,48	0,13	3,58
III.	3350,6	59,36	332302	25861	1428	50,8	232,7	35,6	436,5	2,34	0,08	4,68
IV.	4330,4	279,04	455857	131897	3742	81,9	121,8	43,	478,5	1,15	0,09	5,98
V.	3288,1	98,68	333054	40764	1725	56,5	194,2	42,	392,3	1,91	0,10	4,28

a) Warsztaty lokalizowane w m. Krakowie reprezentują 39,1% ogółu zakładów rzem. regjonu, warsztaty pozostałych m. 32,3%. Po odliczeniu warsztatów krak. skupia się w tym regjonie w pozostałych miastach 53,03% ogółu przeds. rzem. (6807).

Mapa 11.

Rozmieszczenie warsztatów rzeźnickich.

wodowych grup rzemiosła pozostaje pod wyraźnym wpływem wielkości środowiska (cf. str. 194.), uznano za celowe elimino-

Tablica 9.

Warsztaty miejskie w odsetkach ogółu warsztatów według regjonów i grup zawodowych.

Grupy rzemiosł	Na 100 zakładów rzemieślniczych znajduje się w miastach — Regjony statystyczno-administracyjne							
	Razem a	Razem b	I. a	I. b	II	III.	IV.	V.
Ogółem	69,9	61,1	71·4	53,	61,	50,8	81,9	56,5
Spożywcza	58,4	53,	55,7	43,5	50 4	46,6	71,9	61,4
Skórzana	76,3	69,4	78,2	64,7	77,9	58,6	82,5	64,3
Włókiennicza	84,9	78,4	83,2	68,3	81,7	61,2	94,2	65,9
Metalowa	62,9	48,4	73,	48,8	33,6	36,3	70,7	37,8
Drzewna	50,2	43,4	48,1	35,1	50,3	44,4	72,2	37,5
Budowlana	79,7	69,4	81,1	60,9	73,6	59,7	88,4	67,6
Usług osob.	86,4	79,1	86,5	68,9	93,5	77,8	89,6	78,7

a = odsetki przy uwzględnieniu m. Krakowa,
b = odsetki po eliminowaniu m. Krakowa.

wać miasto Kraków z obliczeń, a poddając je osobnej analizie, zapewniono sobie możliwość głębszego wglądu w strukturę zawodową rzemiosł w poszczególnych regjonach (tabl. 10).

Regjon I. jest terenem rzemiosła drzewnego, lokalizowanego zarówno po miastach jak i na wsi. W miastach silniej rozpowszechniły się zawody grupy skórzanej. Mają one duże znaczenie także w miastach regjonu II. Mniej więcej równorzędna rola przypada w udziale rzemiosłu drzewnemu. Na wsi natomiast wybijają się na pierwszy plan zawody metalowe. Ciekawem zjawiskiem jest charakterystyczny dla II. regjonu niedorozwój zawodów spożywczych. Grupa rzemiosł drzewnych i spo-

Tablica 10.

Struktura zawodowa regjonów statyst.-administr.

Grupy zawodów	Okręg Izby Rzemieśln. Ogółem	Kraków-miasto	Regjony: Miasto — Pozost. miasta Razem	Miasto I.	Miasto II.	Miasto III.	Miasto IV.	Miasto V.	Wieś — Razem	Wieś I.	Wieś II.	Wieś III.	Wieś IV.	Wieś V.
Ogółem	100 —	100 —	100 —	100·—	100 —	100 —	100 —	100·—	100 —	100·—	100 —	100·—	100·—	100.—
Spożywcza	21,1	10,7	20,8	20,3	17,2	25,7	20,	24,7	29,1	29,9	26,8	30,5	35,4	20,2
Skórzana	20,8	20,8	23,6	25,9	32,1	22,4	18,4	24,7	16,3	15,9	14,3	16,4	17,5	18,
Włókiennicza	20,2	27,1	23,3	19,6	19,7	18,	32,	16,4	10,1	10,3	6,9	11,7	8,9	11,
Metalowa	14,3	17,5	10,7	11,5	9,6	9,6	9,7	12,2	17,6	13,6	29,8	17,5	18,2	26,
Drzewna	12,2	6,4	9,9	10,9	12,3	14,3	7,5	8,2	20,2	22,9	19,2	18,5	13,	17,8
Budowlana	6,6	9,9	6,5	6,8	5,1	5,9	6,2	7,5	4,5	4,9	2,8	4,1	3,7	4,7
Usług osobistych	4,8	7,6	5,2	4,8	3,7	3,8	6,2	6,1	2,2	2,5	0,2	1,	3,2	2,1

żywczych wysuwa się na pierwszy plan w miastach regjonu III. gdzie wieś obok zawodów spożywczych, oddaje się także rzemiosłom grupy włókienniczej. Ta grupa zawodów rzemieślniczych wyciska piętno na strukturze warsztatów miejskich regjonu IV. Wśród zakładów wiejskich większe znaczenie posiadają spożywcze, skórzane i metalowe. Grają one dominującą rolę także w miastach regjonu V. Wieś regjonu wschodniego wykazuje niedorozwój zakładów aprowizacyjno-spożywczych, oraz silniejszy rozwój zawodów grupy skórzanej, metalowej i włókienniczej.

Uwagi powyższe wymagają uzupełniających objaśnień. Przedewszystkiem nie należy zapominać, że gęstość warsztatów rzemieślniczych jest różna a ocena znaczenia tej lub innej grupy zawodów opiera się na analizie procentowej. Innemi słowy liczba warsztatów metalowych w regjonie V. naprzykład, gdzie tej gałęzi rzemiosła przyznano poważniejsze znaczenie — może być i jest mniejsza naprzykład od liczby warsztatów włókienniczych w regjonie I., któremu naskutek ich niższego procentowego udziału w ogólnej liczbie warsztatów nie przypisano charakteru włókienniczego. Jestto zatem **ujęcie względne**, oparte na stosunku grup zawodowych, ale pozwalające na regjonalną charakterystykę.

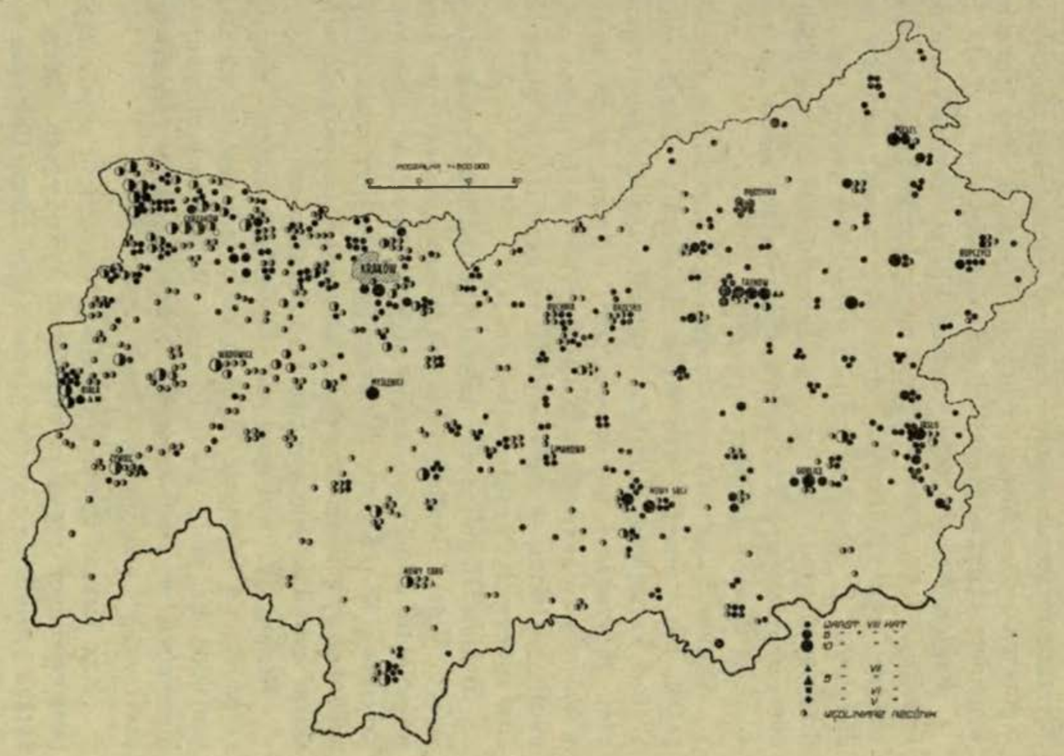
Lokalizacja miejska zaznacza się z rozmaitą siłą w poszczególnych regjonach (tabl. 9), a odnośne grupy zawodów skupiają się tem wyraźniej w miastach w im wyższym stopniu warunkowane są wtórnie i im większe miasta rozwijają siłę atrakcyjną. Rozumieć to należy w ten sposób, że nawet zawody wiejskie ulegają przyciągającej sile miast. Doskonałego przykładu dostarcza analiza grupy zawodów spożywczych lub drzewnych. Wystarczy tu zwrócić uwagę na zmiany w odsetkach w zależności od zaliczenia lub eliminowania miasta Krakowa oraz na udział warsztatów miejskich w regjonach II. i V., jako specjalnie charakterystycznych.

Charakterystyka regjonów statystyczno-administracyjnych.

Regjon I, silnie zaludniony i uprzemysłowiony, grupuje zgórą ½ przedsiębiorstw rzemieślniczych, wśród których wysu-

Mapa 12.

Rozmieszczenie warsztatów wędliniarskich.

wają się zawody grupy drzewnej, jako charakterystyczne dla wsi, oraz grupy skórzanej licznie reprezentowane w mieście. Wyraźne rozpowszechnienie rzemiosła wiejskiego stanowi jeden z głównych dowodów zawodowej urbanizacji. Pod tym właśnie względem zajmuje samodzielne stanowisko

Regjon II, na którego terenie udział rzemiosła wiejskiego jest stosunkowo nikły. W życiu miast ważniejszą rolę spełniają zawody grupy skórzanej i drzewnej, na wsi rzemiosła grupy metalowej. Z uwagi na gęstość warsztatów regjon ten stoi na drugiem miejscu — zaliczyć go zatem należy do względnie silnie zurbanizowanych zawodowo. Uderzająco słabo reprezentowane są zawody grupy spożywczej.

Regjon V, zajmuje co do gęstości warsztatów rzemieślniczych, jak i udziału warsztatów miejskich — trzecie miejsce. Wśród warsztatów miejskich dominują zawody grupy spożywczej, skórzanej i metalowej. Dwie ostatnie grupy zawodów wzmocnione o zawody włókiennicze wyciskają piętno na rzemiośle wiejskiem. Podobnie jak w regjonie II. i tu grupa zawodów spożywczych niezwykle słaba.

Regjon III, zaliczyćby należało do regjonów rzemiosła wiejskiego. Miasta skupiają około 51 % ogółu warsztatów. Gęstość warsztatów wiejskich znacznie słabsza, aniżeli w regjonach poprzednich. W rzemiośle miejskiem poważniejsze znaczenie przypisać należy grupom zawodów drzewnego i spożywczego, w wiejskiem zawodom spożywczym i włókienniczym.

Regjon IV, wyróżnia się daleko posuniętem skupieniem rzemiosła po miastach. W związku z tem gęstość warsztatów wiejskich utrzymuje się tu najniżej. W miastach dominuje włókiennictwo, na wsi rzemiosła grupy zawodów spożywczych, skórzanych i metalowych.

Raz jeszcze podkreślić należy względność ustalonego dla poszczególnych regjonów charakteru zawodowego. Celem należytego oświetlenia repartycji warsztatów rzemieślniczych w województwie zestawiono tabl. 11, która podaje ilość zakładów rzemieślniczych według grup zawodów, regjonów oraz miejsca lokalizacji warsztatów. Tablicę zestawiono bez uwzględnienia rzemiosła miasta Krakowa.

Mapa 13.

Rozmieszczenie warsztatów szewskich i cholewkarskich.

4

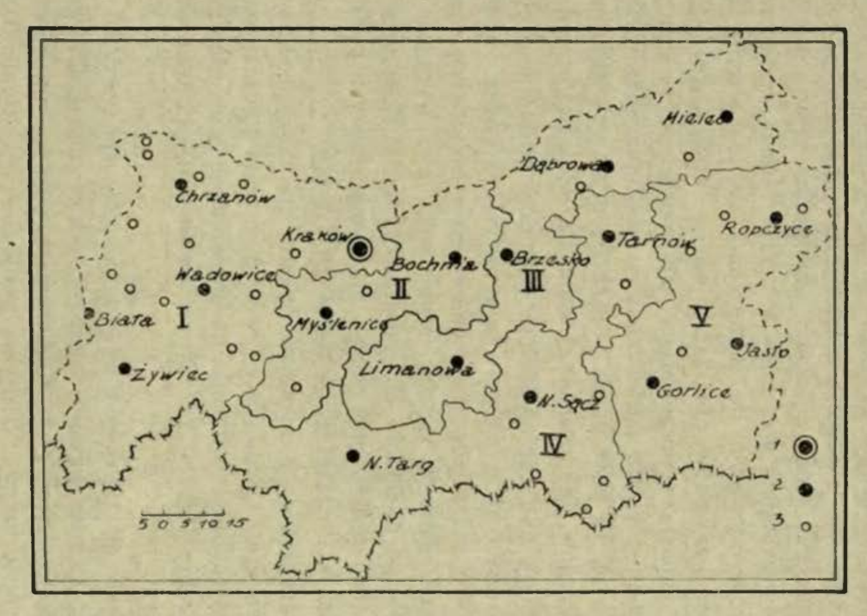
Tablica 11.

Rozmieszczenie zakładów rzemieślniczych w regjonach statyst.-administr. (rzemiosło m. Krakowa eliminowane)

Grupy zawodów	z każdego 1000 zakładów rzem. przypada na poszcz. grupy zawodów, regjony, miasto i wieś warsztatów:																	
	Miasto i wieś						Miasta						Wieś					
	Razem	I.	II.	III.	IV.	V.	Razem	I.	II.	III.	IV.	V.	Razem	I.	II.	III.	IV.	V.
Ogółem	1000	455,4	84,2	95,5	250,2	114,7	611,	241.3	51.4	48,6	204,9	64,8	389,	214,1	32,8	46,9	45,3	49,9
Spożywcze	240,6	112,7	17,7	26,8	57,2	26,2	127,5	49,	8,9	12,5	41,1	16,	113,1	63,7	8,8	14,3	16,1	10,2
Skórzane	207,1	96,6	21,2	18,6	45,6	25,1	143,7	62,5	16,5	10,9	37,7	16,1	63,4	34,1	4,7	7,7	7,9	9,
Włókiennicze	182,	69,6	12,4	14,3	69,6	16.1	142,6	47,5	10,2	8,8	65,5	10,6	39,4	22,1	2,2	5,5	4,1	5,5
Metalowe	133,6	57,	14,7	12,9	28,1	20,9	65,2	27,8	4,9	4,7	19,9	7,9	68,4	29,2	9,8	8,2	8,2	13,
Drzewne	139,3	75,6	12,6	15,7	21,2	14,2	60,4	26,4	6,4	6,9	15,3	5,4	78,9	49,2	6,2	8,8	5,9	8,8
Budowlane	56,8	26,9	3,5	4,8	14,4	7,2	39,6	16,4	2,6	2,9	12,8	4,9	17,2	10,5	0,9	1,9	1,6	2,3
Usługowe	40,6	17,	2,1	2,4	14,1	5,	32.	11,7	1,9	1,9	12,6	3,9	8,6	5,3	0,2	0,5	1,5	1,1

Mapa 14.

Mapa regjonów statystyczno-administracyjnych.

Objaśnienia: 1. miasto wojewódzkie
2. miasta powiatowe
3. inne miasta
I-V oznaczenie regjonów

Podział na regjony i okręgi geograficzne.

Regjonalizacja geograficzna opiera się w odróżnieniu od statystyczno-administracyjnej na gromadach; dąży zaś do wyodrębnienia takich jednostek terytorjalnych, w obrębie których poszczególne grupy zawodów albo wybijają się na pierwszy plan, albo też wykazują poważniejsze znaczenie. Zgóry należy tu zaznaczyć, że w pracach regjonalizacyjnych uwzględniono przedewszystkiem warsztaty wiejskie. Miasta wchodzą w skład regjonów o tyle, o ile stwierdzona na ich terenie przewaga pewnych zawodów, powtarza się w otaczającej je okolicy. Nawet miasta reprezentujące zdecydowanie pewien kierunek rękodzielniczy, ale ograniczony w występowaniu wyłącznie do ich granic, nie były brane w rachubę przy wykreślaniu okręgów (np. Tarnów, jako ośrodek rzemiosła włókienniczego).

Badania nad regjonalizacją zawodów objęły 5 grup rzemiosła, a mianowicie zawody spożywcze, skórzane, włókiennicze, metalowe i drzewne. Zaniechano prób regjonalizowania zawodów budowlanych i usług osobistych, jako wyraźnie lokalizowanych po miastach. W obrębie każdej z 5-ciu wzmiankowanych grup wydzielono okręgi, na terenie których poddano analizie także i warsztaty pozostałych 2 grup.

Przeliczenie procentowe oparto[1] na liczebności 5 uwzględnionych grup rzemiosła w związku z czem dane tyczące struktury zawodowej i stosunki poszczególnych grup rzemiosł względem siebie (tabl. 12 i 13) nie są bezpośrednio porównywalne z danemi tablic 8, 10 i 11.

Dwie grupy zawodów a mianowicie spożywcza i skórzana tworzą zwarte regjony o zdecydowanej przewadze warsztatów wzmiankowanych grup. Regjon spożywczy zalega obszar wzdłuż północnego brzegu Wisły na południowym skłonie pasma Krakowsko-Tenczyńskiego, podchodząc na wschodzie pod Kraków, na zachodzie po granicę województwa. Zawody skórzane występują w dwóch okręgach: w większym myślenicko-dobczyckim

[1] W żmudnych pracach przeliczeniowych brały udział: P. Mgr. Zofja Figlewiczówna, P. Łucja Bukko oraz P. Marja Madeyska, którym gorąco dziękuję za łaskawą pomoc.

Tablica 12.

Stosunek warsztatów rzemieśln. do obszaru i zaludnienia w regjonach i okręgach geogr.

Regjony i okręgi geograficzne		Powierzchnia w km^2		Zaludnienie		Liczba warsztatów		Na 1 warsztat przypada mieszkańców			Na 1 warsztat przypada km.^{2}		
zawody	nazwa		w tem miasta		w tem miasta	ogółem	% war. miejsk.	ogółem	w miastach	na wsi	ogółem	w miastach	na wsi
Spożywczy	nadwiślański	398·45	42 62	75575	21199	1141	51·24	66 2	27 8	143 0	0.34	0 05	0·93
Spożyw.-skórzany	północny-rakowicki	21·16	—	14928	—	119	—	125·4	—	125 4	0 17	—	0·17
Spożyw.-metalowy	lipnicki	30·88	—	3806	—	11	—	346 0	—	346·0	2 80	—	2·80
Spożyw.-drzewny	południowy-prokocimski	72·94	—	32556	—	234	—	139·1	—	139·1	0 31	—	0·31
Skórzany	myślenicko-dobczycki	134 04	21·47	21457	6277	370	55 13	57·9	30 7	91·4	0·36	0·10	0·67
Skórzany	kolaczycki	38·83	—	5554	—	140	—	39 6	—	39 6	0·27	—	0 27
Skórzano-metalowy	świątnicki	322 30	28·72	69310	24376	653	65 54	106·1	56 9	199 7	0 49	0 06	1·30
Włókien.-skórzany	andrychowsko-bialski	377·14	53 57	89300	31627	1202	64·97	74·2	40 4	136 9	0·31	0·06	0 76
Metal.-spożywczy	jasielski	139·22	5·90	28409	10112	309	84·14	91·9	38 8	373·4	0 45	0 02	2·72
Metalowo-skórzany	gorlicki	215·73	6 66	33460	6730	279	67·74	119 9	35·6	297 0	0 77	0 03	2 32
Metalowo-drzewny	dobczycki	98·17	13 03	12517	3112	170	33 60	73·6	25·3	200·1	0 57	0 10	1·81
Drzewno-skórzany	kalwaryjsko-bialski	813·25	21 26	155119	22891	2273	24 10	68·2	41 7	76 6	0 35	0 03	0·45
Drzewno-skórzany	ropczycki	86·05	16·83	13276	5524	165	70·30	80 4	47·6	158·2	0 52	0 14	1 41
Drzewno-skórzany	bobowski	105·62	—	13565	—	56	—	242·2	—	242·2	1·88	—	1·88

Tablica 13.

Struktura zawodowa regjonów i okręg. geogr. (uwzgl. 5 grup zawodów bez rzem. m. Krakowa.)

Regjony i okręgi geograficzne — zawody	nazwa	Miasto wieś razem: Razem	Spożywcza	Skórzana	Włókien.	Metalowa	Drzewna	Miasta: Razem	Spożywcza	Skórzana	Włókien.	Metalowa	Drzewna	Wieś: Razem	Spożywcza	Skórzana	Włókien.	Metalowa	Drzewna
Województwo krakowskie		100	26·6	22·9	20 1	14·8	15 4	100	23·5	26 4	26 4	12 1	11	100	30 9	17 4	10·3	19·1	22 2
Spożywczy	nadwiśl.	100	31·1	28·5	19·5	11·4	9 4	100	20 8	37 9	27·2	8 6	5 4	100	51 7	9·7	4·2	16·9	17·5
Spożyw.-skórzany	północny-rakowicki	100	37 0	22 2	7·4	17·6	15·7		—	—	—	—	—	100	37 0	22.2	7·4	17·6	15·8
Spożyw.-metalowy	lipnicki	100	55·6	—	11·1	33 3	—		—	—	—	—	—	100	55·6	—	11.1	33·3	—
Spożyw.-drzewny	połud. prokocim.	100	41·0	12·8	5·1	9 8	31·1		—	—	—	—	—	100	41 0	12 8	5.1	9 8	31·3
Skórzany	myślen.-dobczycki	100	15·7	43·1	16 8	8 0	16 5	100	15·1	38 2	24 6	7·5	14·6	100	16 4	49 1	7·3	8 5	18·8
Skórzany	kolaczycki	100	11·5	83·1	3 1	2 3	—		—	—	—	—	—	100	11·5	83·1	3.1	2·3	—
Skórzano-metalowy	świątnicki	100	24 4	?3·6	19 3	19·3	13 4	100	25 9	22 3	23·3	16·2	12 3	100	21·8	25 9	12.0	25 0	15·3
Włókien. skórzany	andrych.-bialski	100	18·9	28·1	26 4	11.5	15·2	100	15·9	31 8	27.9	11·7	12 7	100	24·0	21·5	23 8	11 1	19·6
Metal.-spożywczy	jasielski	100	28·7	21·6	20 6	18 1	11	100	28 3	23 2	24·5	13 5	10.5	100	31 1	13·3	—	42·2	13·3
Metalowo-skórzany	gorlicki	100	21·3	27·1	12·8	26·4	12 4	100	24 0	31·0	15 8	20·5	8 8	100	16·1	19 5	6·9	37 9	19·5
Metalowo drzewny	dobczycki	100	11·2	52·7	6 5	11·8	17.8	100	13	63.4	7 3	,2 4	13 8	100	6 5	23 9	4·3	37	28·3
Drzewno-skórzany	kalwaryj.-bialski	100	19·2	25 5	20	10	25 4	100	21 0	21.8	31 9	13 7	11·6	100	18 6	26 6	16·4	8 9	29·4
Drzewno-skórzany	ropczycki	100	27 3	25 3	20 1	11	16.2	100	38	23.1	21·3	10 2	7·4	100	2 2	30·4	17·4	13	36·9
Drzewno-skórzany	bobowski	100	8·9	23 2	12·7	21·4	34		—	—	—	—	—	100	8 9	23 2	12·7	21·4	34 0

i mniejszym kołaczyckim. Wszystkie inne zawody, łącznie zresztą z wymienionemi, występują najczęściej we wzajemnej kombinacji. Stąd w całym szeregu wykazanych poniżej regjonów i okręgów zaszła konieczność stosowania składanej nomenklatury np. regjon spożywczo-skórzany, przyczem kolejność podawania zawodów określa ich lokalne znaczenie, według procentowego udziału w ogólnej liczbie uwzględnionych warsztatów.

Regjony i okręgi uwzględniają ogółem 11704 przedsiębiorstw, w tem warsztatów miejskich 10458 (łącznie z zakładami rzemieślniczemi miasta Krakowa), co odpowiada 60,1 % ogółu warsztatów w okręgu Izby, 49 % ogółu warsztatów bez uwzględnienia m. Krakowa względnie 21,2 % warsztatów wiejskich. Osiągnięcie liczebnie korzystniejszych wyników bez znacznego rozszerzenia wziętych w rachubę obszarów nie wydaje się możliwe[2].

Stosunek wiejskich przedsiębiorstw rzemieślniczych zanotowanych w okręgach i regjonach — do znajdujących się na terenie Izby Rzemieślniczej w Krakowie — wykazuje w obrębie poszczególnych grup zawodowych poważną rozpiętość. W grupie zawodów spożywczych regjonalizacja objęła 19,1 % warsztatów wiejskich, w grupie zawodów skórzanych 13,9 %, w grupie zawodów włókienniczych 16,3 %, w grupie zawodów metalowych 9,8 %, oraz w grupie zawodów drzewnych 50 %. Przyczyn tego stanu rzeczy dopatrywać się należy w charakterze poszczególnych zawodów (lokalizacja w miastach, na wsi) oraz w formie ich występowania i rozmieszczenia (rozproszone, zwarte, wyspowe).

Regjon spożywczy (m. 15) możnaby rozpatrywać dwojako: z miastem Krakowem, lub bez niego. Rzecz prosta, że takie lub inne podejście pociąga za sobą nieuchronnie pewne różnice w przeliczeniach procentowych. Tablica 12 i 13 nie uwzględniają miasta. Regjon spożywczy cechuje duża gęstość warszta-

---

[2] Należy tu zaznaczyć, że łączna powierzchnia wydzielonych regjonów i okręgów geograficznych wynosi 2854 km²., co odpowiada 16,5% powierzchni województwa (bez miasta Krakowa). Zaludnienie wzmiankowanego obszaru liczy 56832 mieszkańców t. zn. 27,1% ludności województwa (bez miasta Krakowa). Innemi słowy na 16,5% powierzchni zanotowano 49% warsztatów przy uwzględnieniu 27,4% ludności.

tów przy stosunkowo wysokiej liczbie osób na przedsiębiorstwo. Zawody spożywcze stanowią zgórą ½ wiejskich warsztatów. Wszystkie inne zajęcia utrzymują się poniżej średniej normy charakteryzującej województwo. Nieco inaczej kształtuje się struktura zawodowa miasteczek. Przeważają na ich terenie zawody skórzane i włókiennicze.

Wiejską ludność rzemieślniczą[3] szacować można na 3,8 %.

Okręg spożywczo-skórzany północny (rakowicki) przytyka bezpośrednio do Krakowa. Obejmuje on kilkanaście gromad podmiejskich, na których terenie gęstość warsztatów osiąga niespotykane pozatem natężenie (6 zakładów rzemieślniczych na km^2). Mimo gęste zaludnienie — odsetek ludności rzemieślniczej utrzymuje się stosunkowo nisko (4,4 %).

Okręg spożywczo-drzewny południowy (prokocimski) w jeszcze wyższym stopniu zdradza fizjognomję podmiejską. Wprawdzie gęstość warsztatów jest prawie dwa razy słabsza aniżeli na północy, niemniej jednak odsetek rzemieślników wśród ludności wiejskiej pozostaje prawie bez zmiany (4,3 %) a w strukturze zawodowej silniej zaznaczają się zawody spożywcze. Charakterystycznem jest silniejsze występowanie zawodów skórzanych przy spadku zainteresowania dla metalowych, a silnym rozwoju drzewnych. Ustosunkowanie wzajemne zawodów zdaje się pozostawać w obu okręgach, t. zn. tak w północnym jak południowym w dość wyraźnym związku z rozmieszczeniem dużych przedsiębiorstw przemysłowych (zawody metalowe w okręgu północnym i bezpośrednie sąsiedztwo fabryki Zieleniewskiego na Grzegórzkach, silniej reprezentowane zawody drzewne w południowym okręgu lokalizują się bliżej źródeł surowcowych i na drodze dowozu kołowego).

Okręg spożywczo-metalowy lipnicki pozostaje daleko w tyle w porównaniu z poprzednimi, gdy idzie o gęstość warsztatów.

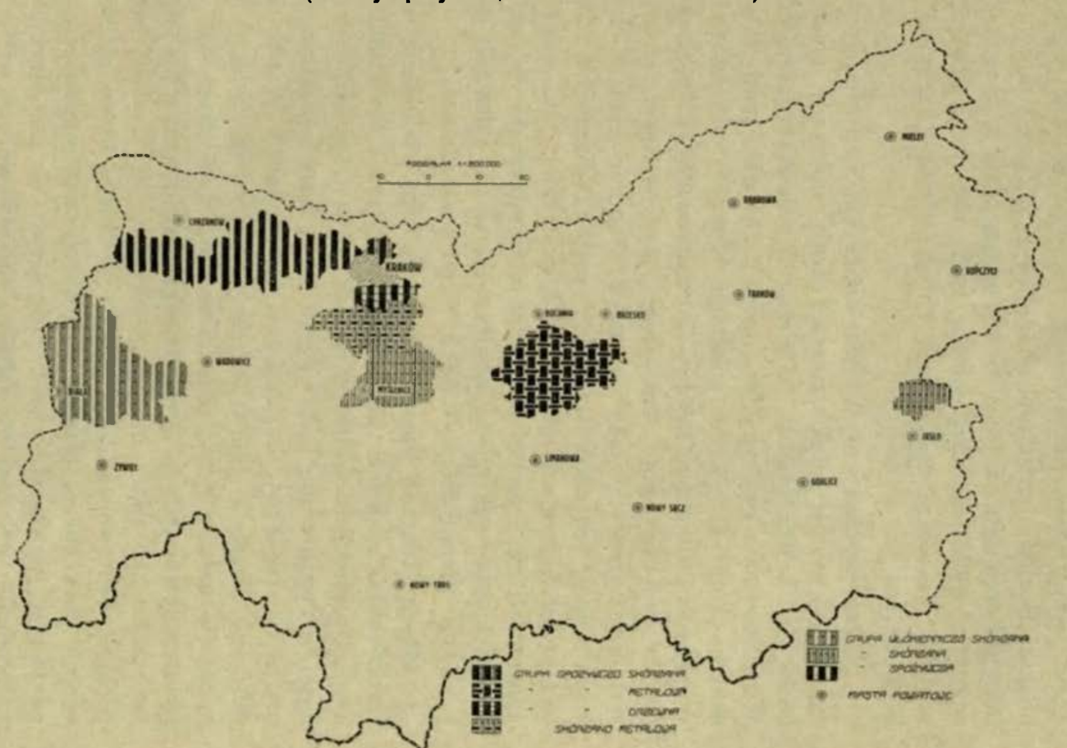
---

[3] Szacowanie rzemiosła wiejskiego uwzględnia jedynie rodzinę rzemieślnika (5,5 osób). Nie bierze w rachubę sił pomocniczych. Pozatem szacowanie przeprowadza się z pominięciem zawodów grupy budowlanej i usług osobistych. Błąd powstały naskutek powyższego jest większy w okolicach uprzemysłowionych i podmiejskich, aniżeli w odległych obszarach wiejskich.

Mapa 15.

Regjony i okręgi geograficzne I.

(zawody spożywcze, skórzane i włókiennicze).

Wyróżnia się natomiast ciekawą strukturą zawodową ze względu na zupełny brak zawodów skórzanych i drzewnych, silny udział warsztatów spożywczych (prawdopodobnie wpływ pobliskiej Bochni) i metalowych (saliny). Znikomo mały odsetek ludności rzemieślniczej (1,6 %) wskazuje, gdzie m. i. szukać przyczyn tak dotkliwie dającego się tutaj we znaki przeludnienia rolnego. Na uwagę zasługuje rozpowszechnienie zawodów włókienniczych.

Okręg skórzany myślenicko-dobczycki stanowi najdalej na południe wysunięty człon zwartej strefy wpływów miasta Krakowa. Na km^2 przypada tu ponad 3 warsztaty rzemieślnicze. Wzmiankowana gęstość ulega jednak znacznej modyfikacji naskutek skupienia się po miastach zgórą ½ zakładów. O ile w rzemiośle wiejskiem zawody skórzane wybijają się bezsprzecznie na pierwszy plan tem więcej, że wszystkie inne gałęzie rzemiosła przedstawiają się nader słabo, o tyle w miastach prócz słabiej reprezentowanych zawodów skórzanych pojawiają się przedsiębiorstwa grupy włókienniczej i drzewnej. Rzemiosło zatrudnia ponad 6 % ludności zamieszkałej na wsi. Przy uwzględnieniu zakładów lokalizowanych w miastach podnosi się udział rzemieślników do 9,5 % ogółu zaludnienia.

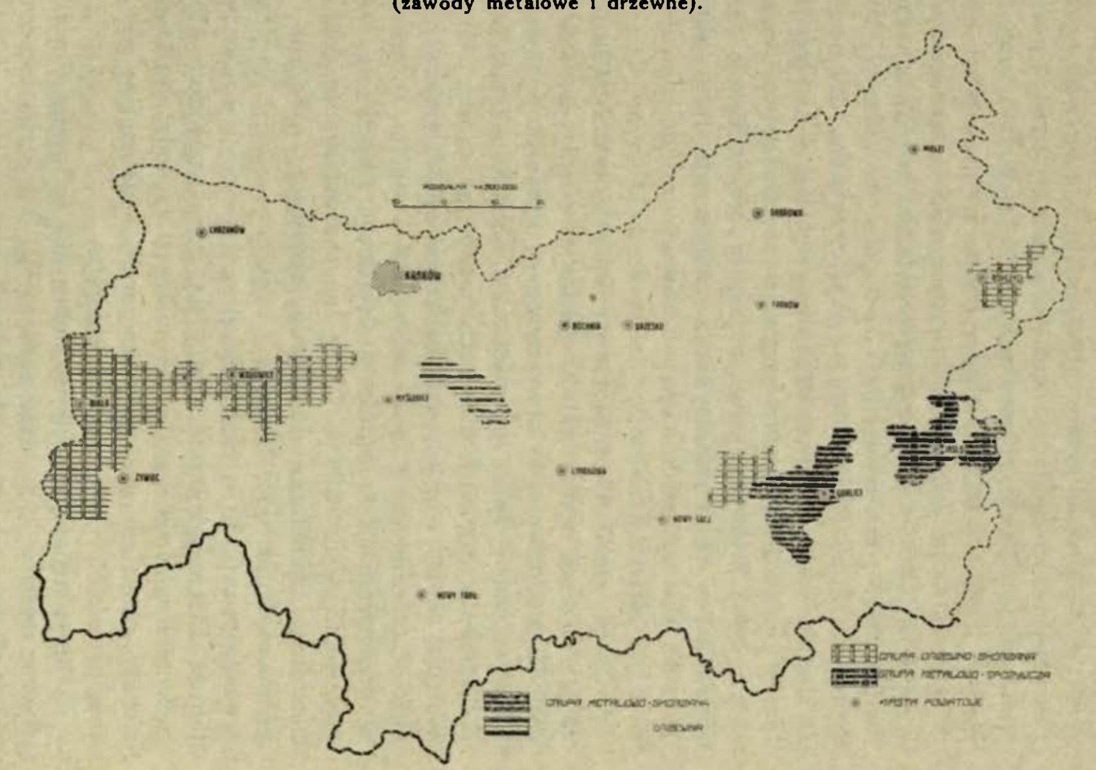
Okręg skórzany kołaczycki ma za sobą wieloletnie tradycje rzemieślnicze. Zdawna już troszczono się tu o los rzemieślnika, dbając o zdobycie koniecznych kredytów i zapewnienie fachowego przygotowania[4]. Dzisiejsza zawodowa struktura nadaje mu piętno jednego z najbardziej jednorodnych. Wszak zawody skórzane skupiają zgórą $4/5$ rzemieślników. W związku z tem pozostałe gałęzie grają minimalną rolę. Powyższy stan rzeczy nasuwa pewne uwagi. Jeżeli bowiem eksportowy charakter wytwórczości skórzanej nie ulega dyskusji, to trudno przeoczyć problem rentowności tych gałęzi rzemiosła, które słabiej rozwinięte obliczone są według wszelkiego prawdopodobieństwa na miejscowe zapotrzebowanie. Odpowiedź na tak sformułowane zagadnienie wymagałaby studjów porównawczych nad rentownością warsztatów metalowych i drzewnych w okręgu kołaczyc-

[4] Patrz przypis na str. 227.

Mapa 16.

Regjony i okręgi geograficzne II.

(zawody metalowe i drzewne).

kim i innych. Rzemiosło okręgu kołaczyckiego zatrudnia 14,1 % ludności zamieszkałej na wsi.

Okręg skórzano-metalowy świątnicki jest terenem ostro zarysowanych różnic między miastem a wsią. Gęstość warsztatów wiejskich jest 20 razy niższa, niż gęstość warsztatów miejskich. Na wsi jeden warsztat obsługuje obszar o powierzchni 1,3 km^2 co odpowiada prawie 200 mieszkańcom. Odsetek rzemieślników wynosi tedy 2,8 % ludności zamieszkałej na wsi. Przy uwzględnieniu miast podnosi się do 5,2 % ogółu zaludnienia. Zawody grupy skórzanej i metalowej są reprezentowane równie silnie. Dopiero na tle zawodowej struktury rzemiosła wiejskiego w całem województwie można przyznać pierwszeństwo rzemiosłu skórzanemu. Z innych gałęzi najsilniej rozwinęły się zawody spożywcze w czem dopatrywać się należy wpływów lokalnych (wysoka gęstość małorolnego i bezrolnego zaludnienia oraz sąsiedztwo miasta Krakowa).

Okręg włókienniczo-skórzany andrychowsko-bialski (m. 16) zalega na zach. województwa, obejmując obszary najsilniejszej gęstości zaludnienia, o zaawansowanej urbanizacji zawodowej i z wyraźnem piętnem przemysłowem. Gęstość warsztatów rzemieślniczych utrzymuje się dość wysoko, przyczem miasta koncentrują około $^2/_3$ ogółu przedsiębiorstw rękodzielniczych. Ludność rzemieślnicza stanowi zgórą 13 % ogółu mieszkańców, w odniesieniu do zaludnienia wiejskiego obniża się odsetek rzemieślników do 4,05 %. Okręg ten charakteryzuje dość równomierny rozdział zawodów. Grupy spożywcza, skórzana i włókiennicza skupiają od 21 do 24 % ogółu warsztatów, na drzewną wypada prawie 20 %. Najsłabiej przedstawiają się zawody metalowe. Pierwsze miejsce należy się jednak zawodom włókienniczym, drugie skórzanym. W miastach zachodzi stosunek odwrotny, przyczem warsztaty skórzane i włókiennicze reprezentują prawie 60 % ogółu przedsiębiorstw.

Okręg metalowo-drzewny dobczycki wykazuje charakterystyczne rysy w strukturze zawodowej. Na karb sąsiadowania od zachodu z okręgiem skórzanym położyć trzeba prawdopodobnie silne występowanie zawodów skórzanych; sąsiedztwo z okręgiem spożywczo-metalowym lipnickim nie przeszło bez

śladu w zakresie popularyzacji zawodów metalowych. Szczególnie ciekawym jest fakt silniejszego występowania rzemiosła skórzanego w miastach (przypada na nie 63 % zakładów miejskich), a braku w nich nieomal warsztatów metalowych. W ogólności skupia się w miastach ⅓ rzemiosła. Na wsi gęstość warsztatów utrzymuje się na stosunkowo niskim poziomie. Wiejska ludność rzemieślnicza reprezentuje 2,7% ogółu mieszkańców wsi.

Okręg metalowo-skórzany gorlicki wykazuje lokalizację ⅔ ogółu warsztatów w miastach. Rzemiosło daje utrzymanie zaledwie 1,8 % ludności wiejskiej, gdy w miastach oddaje mu się conajmniej 15 % mieszkańców. W zakresie struktury zawodowej nie ma istotnych różnic między miastem a wsią, wyjąwszy silniejszy rozwój zawodów spożywczych na terenie miast.

Okręg metalowo-spożywczy jasielski zbliża się strukturą zawodową do spożywczo-metalowego lipnickiego. Jak tam uderzał zanik innych gałęzi rzemiosła, podobnie i tu, choć nie w tak jaskrawej formie. W każdym jednak razie zawodów włókienniczych brak, drzewne i skórzane obsadzone są bardzo słabo a warsztaty metalowe i spożywcze czynią więcej niż ¾ ogółu zakładów rzemieślniczych. Zawody spożywcze słabiej rozwinięte na wsi wybijają się w miastach na pierwszy plan jako najliczniejszy zespół. Na szczególne podkreślenie zasługuje fakt zgrupowania ⅘ warsztatów w miastach, gdzie rzemiosło zatrudnia nieco więcej niż 11 % mieszkańców. Na wsi zarobkuje w rzemiośle 1,4 % ludności.

Regjon drzewno-skórzany kalwaryjsko-bialski przedstawia największą i najwyraźniej fizjogeograficznie zarysowaną jednostkę terytorjalną. Zalega on południowe pogórze i wspina się w obszar beskidzki, zdradzając na północnym-wschodzie i na północnym-zachodzie wtórne uwarunkowanie. Charakterystycznem zjawiskiem regjonu jest znikomy udział warsztatów miejskich. Przeszło ¾ przedsiębiorstw rzemieślniczych znajduje się na wsi. Gęstość zakładów wiejskich przekracza 2 zakłady na km^2. Nic też dziwnego, że 7,2 % ludności wiejskiej znajduje źródło utrzymania w rzemiośle. Prócz zawodów drzewnych i skórzanych doniosłą rolę grają zajęcia włókiennicze. W miastach wysuwają się one na pierwsze miejsce.

Okręg drzewno-skórzany bobowski zaliczyć należy do gospodarczo rozbudzonych. Wprawdzie zagęszczenie warsztatów nie może uchodzić za wysokie a i odsetek wiejskiej ludności rzemieślniczej jest skąpy (2,3 %), jednak udział zakładów rzemieślniczych nie tylko drzewnych i skórzanych, ale i metalowych oraz włókienniczych przekracza przeciętne normy wojewódzkie. Silny niedorozwój wykazują zawody spożywcze.

Okręg drzewno-skórzany ropczycki wysunięty najdalej ku wschodowi, odznacza się wyższą gęstością wiejskich warsztatów rzemieślniczych aniżeli poprzedni. W rzemiośle znajduje zatrudnienie 3,5 % ludności zamieszkałej na wsi, przyczem nie należy zapominać, że 70 % ogółu warsztatów rzemieślniczych ma siedzibę w mieście. Rękodzielnik ropczycki okazuje żywe zainteresowanie także włókiennictwu, które zajmuje co do liczby warsztatów 3-cie miejsce. Podobnie jak w okręgu bobowskim zauważyć można w obszarze wiejskim tego okręgu niezwykły niedorozwój zawodów spożywczych, które wysuwają się w miastach na pierwsze miejsce. Struktura zawodowa miast różni się więc nieco od zawodowej struktury wsi; drugie i trzecie miejsce zajmują zawody skórzane i włókiennicze.

Systematyka regjonów i okręgów geograficznych. Przeprowadzona wyżej regjonalizacja, jak i charakterystyka regjonów i okręgów geograficznych nasuwają pewne wnioski; przedewszystkiem stwierdzić należy **dwutypowość** regjonów (i okręgów), polegającą na istnieniu obszarów o zarysowanej jednokierunkowości w rozwoju rzemiosła i innych, które nazwać-by można wielokierunkowemi. Pierwsze występują naogół rzadko, drugie są znacznie częstsze. Pomiędzy jednym a drugim typem istnieje cała gama przejść niezależnie od ogromnie charakterystycznych różnic w strukturze zawodowej, jakie zachodzą między obszarami przynależnymi do tego samego typu.

W ramach typu **jednokierunkowego** domaga się wydzielenia kilka podtypów, jak:

a) okręg kołaczycki, dla którego charakterystyczną jest przygniatająca przewaga **jednej** grupy zawodów, przewaga tak silna, że niektóre zajęcia rzemieślnicze są wogóle przez miejscową ludność pomijane;

b) okręg lipnicki, w którym **jedna** grupa zawodów dominuje, **druga** zaś wykazuje zaawansowany rozwój. Obie grupy zawodowe absorbują do tego stopnia zainteresowanie gospodarcze ludności, że redukcja innych gałęzi rzemiosła jest w efekcie dotkliwsza, aniżeli w okręgu kołaczyckim;

c) okręg dobczycko-myślenicki lub nadwiślański regjon spożywczy, gdzie przewaga bezwzględna jednej gałęzi rzemiosła nie nabiera cech monopolistycznej ekskluzywności — wobec czego wszystkie inne dziedziny aktywności rękodzielniczej zależnie od warunków lokalnych i regjonalnych dochodzą do głosu.

Systematyka typu **wielokierunkowego** ma do pokonania poważne trudności, wynikające z kombinowania się 5 elementów (grupy zawodów) w zmiennem natężeniu.

Niemniej można zwrócić uwagę na następujące podtypy:

d) okręg bobowski, o najwszechstronniej rozbudowanem rzemiośle w zakresie **czterech** grup zawodowych przy wyraźnem upośledzeniu piątej;

e) okręg świątnicki, dobczycki lub ropczycki dla których charakterystyczny jest korzystny stan **trzech** grup zawodowych przy różnym stopniu rozwoju dwóch pozostałych;

f) okręg jasielski, odpowiadający strukturalnie (w sensie proporcji liczb względnych) np. okręgom: północnemu spożywczo-skórzanemu lub lipnickiemu, a zatem charakteryzujący się korzystnym rozwojem **dwóch** gałęzi zawodowych i stanowiący *eo ipso* przejście do typu jednokierunkowego.

Nie ulega wątpliwości, że struktura zawodowa regjonów i okręgów a co zatem idzie ich typologja nie jest dziełem przypadku. Przeciwnie widzieć w niej należy z całą pewnością wynik długotrwałej ewolucji historycznej, wpływów środowiska, warunków zewnętrznych i predyspozycji ludności autochtonnej. Równie jasnem jest, że pomiędzy rozmieszczeniem, występowaniem i natężeniem rzemiosła (zróżnicowanego pozatem zawodowo i według wielkości warsztatów), a wyposażeniem w surowce, rozmieszczeniem ludności i jej gęstością, występo-

waniem przemysłu i całym szeregiem czynników fizjo i antropogeograficznych, ekonomicznych, socjologicznych i t. d., zachodzi związek, znajdujący nierzadko wyraz w formie daleko posuniętej współzależności.

Zagadnienie systematyki i typologji regjonów i okręgów nie sprowadza się jedynie do problemu lokalizacji. Ma ono i drugie oblicze, a mianowicie społeczno-gospodarcze. Rodzi się bowiem pytanie, którego podejmowanie nie leży w planie niniejszej rozprawki, **która forma strukturalna jest zdrowsza** czyli innemi słowy bardziej pożądana. Odpowiedź na nie przesądza **kierunek polityki rzemieślniczej** i musi zaważyć na charakterze prac i pociągnąć w zakresie terytorjalnej organizacji i rozbudowy rzemiosła.

CZYNNIKI LOKALIZACJI.

Współczesne rozmieszczenie i nasilenie rzemiosła jest wypadkową wielu czynników. Wyróżnienie i szczegółowe uzasadnienie każdego z nich przekraczałoby znacznie ramy zakreślone niniejszej rozprawce. Niemniej można i trzeba rzucić bodaj zarys uwarunkowania chociażby za względu na praktyczną doniosłość prawideł rządzących rozwojem i upadkiem poszczególnych gałęzi rzemiosła.

Z poprzedzających rozważań wynika **pierwszy** zasadniczy podział rzemiosł i zawodów na przyrodniczo i wtórnie uwarunkowane. Do **warunkowanych przyrodniczo** zaliczyć należy zawody, nawiązujące w swej działalności wytwórczej **bezpośrednio** do lokalnie występującego surowca, a więc garncarstwo i kamieniarstwo stolarka, ciesielka, bednarstwo, koszykarstwo itd. Z antropogeograficznego punktu widzenia niepodobna odmówić niektórym produkt. gospodarki ludzkiej jak np. żywemu inwentarzowi, charakteru surowcowego dla rzeźnictwa, które dostarcza skolei półfabrykatu dla wytwórczości wędlin i działalności garbarskiej, warunkującej uaktywnienie dalszych zawodów w stosunku do niego pochodnych. Zachodzą zatem pewne trudności jasnego określenia gdzie i kiedy kończy się uwarunkowanie bezpośrednie — ponieważ czynności produkcyjne mają charakter łańcuchowy. Trudność tę rozstrzyga życie o tyle, że istnieje inna grupa zawodów co do której **uwarunkowania wtórnego** nie ma wątpliwości. Do grupy tej zaliczyć należy wszystkie gałęzie rzemiosła których lokalizacja nosi znamię powstania na skutek **potrzeb otoczenia**, środowiska. Rzemiosło warunkowane wtórnie powstaje bez względu na obecność surowca. Tem samem upadają poprzednio wysunięte wątpliwości. Jedno i to samo rzemiosło może być w pewnych warunkach wynikiem obecności surowca, w innych potrzeb środowiska. W pierwszym wypadku musi mieć zapewniony zbyt produktów, w drugim dowóz surowca. Godzi się tu nadmienić, że pojęcie potrzeb środowiska nie ogranicza się jedynie do zapotrzebowania towaru. W wielu wypadkach potrzeba środowiska idzie po linji poszukiwania pracy. Ma to miejsce przedewszystkiem w okręgach o nadmiarze wolnych do pracy rąk, pociągającym za sobą wzmożoną ich

podaż i obniżającym wskutek tego koszta robocizny, co spowodować może uruchamianie zakładów rzemieślniczych w okolicach pozbawionych surowca, nie wykazujących zapotrzebowania towarowego a zapewniających jedynie obfitość taniej siły ludzkiej. Tak lokalizowane ośrodki produkcji, skazane są i na import surowca i na wywóz wytwórczości przy zachowaniu dochodowości warsztatu. Zasadniczym warunkiem prosperowania rzemiosła poza kwalifikacjami fachowemi jest dobrze rozbudowana, tania komunikacja. O znaczeniu tego czynnika świadczy między innemi fakt skupiania się rzemiosł po miastach i miasteczkach, które dzięki lepiej rozbudowanemu aparatowi drogowemu są równocześnie centrami targowo-jarmacznemi. Różnice w gęstości i jakości dróg, zarysowane na obszarze województwa krakowskiego wpłynęły w wysokim stopniu na silny rozwój rzemiosła wiejskiego na zachodzie, słabszy na wschodzie, a znikomy na terenie powiatów dąbrowskiego i mieleckiego.

Jest rzeczą jasną, że gęstość sieci drogowej pozostaje w związku z rozmieszczeniem zaludnienia. Im wyższa gęstość zaludnienia, tem gęstsza sieć dróg i tem jakość ich wyższa. Nie byłoby więc słusznem przypisywanie całego znaczenia sieci drożnej. Sam fakt gęstego zaludnienia kryje w sobie pierwszorzędnej doniosłości momenty lokalizacyjne. Po pierwsze w ślad za postępującym wzrostem zaludnienia automatycznie niejako dokonuje się podział pracy. Ludność zwraca się do nowych zawodów w poszukiwaniu zródeł zarobku. Powtóre gęste skupienie ludności, reprezentujące rezerwuar rąk do pracy, jest równocześnie chłonnym rynkiem zbytu, zdolnym w warunkach normalnej gospodarki skonsumować wytwórczość narastających nowych warsztatów pracy.

Drugi podział rzemiosła opiera się na charakterze zawodowym i właściwościach poszczególnych jego gałęzi, obliczonych na zaspakajanie jużto **powszechnych** (np. kowalstwo) jużteż bardziej **specjalnych** (np. lakiernictwo, złotnictwo) potrzeb. Okoliczność ta wpływa decydująco na **formę występowania** danego rzemiosła, które zdradza tendencję bądźto do występowania **zwartego**, bądźteż do **rozproszonego**. Forma występowania rzemiosła podlega jednakowoż innym wpływom.

Wśród nich szczególna uwaga należy się **tradycji**, będącej wyrazem lub śladem spotykanej nierzadko także i współcześnie **celowej działalności organizacyjno-gospodarczej**. Ponieważ akcja tego rodzaju z reguły ograniczona jest do niedużej okolicy, stąd **wyspowe** wystąpienia większej ilości warsztatów (Świątniki, Kołaczyce). Analogiczne skutki spowodować może sąsiedztwo rynku zbytu (bednarstwo), obfitość surowca (koszykarstwo, garbarstwo), dostatek rąk do pracy lub wpływ aktywnego w okolicy przemysłu (jasielskie warsztaty gr. metalowej).

Rozwój rzemiosła dokonywał się do ostatnich lat w sposób „dziki". Zmiany i przesunięcia, które zaszły we wzajemnym stosunku grup zawodowych są raczej wynikiem samorzutnego przestawiania się społeczeństwa w kierunkach, w których wyczuło nieco luzu, aniżeli skutkiem świadomej polityki. Tymczasem nie można uznać za wystarczające odwracanie społeczeństwa od zawodów np. intelektualnych bez równoczesnego wskazania innych zawodów, do których powinno się zwrócić. Takie postawienie zagadnienia wymaga jednakowoż dokładnego uświadomienia sobie przez ośrodki dyspozycji i organizacji gospodarczej możliwości rozwojowych na tle warunków przyrodzonych, stosunków ludnościowych i widoków zbytu.

Plan rozmieszczenia rzemiosł, nawiązujący do wzmiankowanych już czynników lokalizacyjnych musi się liczyć z programem rolnym, komunikacyjnym i elektryfikacyjnym; winien zatem uwzględnić nietylko warunki przyrodzone i antropogeograficzne ,ale nawiązywać do ogólnego planu gospodarczej organizacji regjonu, przewidując drogi, sposoby i formy sharmonizowania własnych poczynań z pracami w zakresie innych resortów, troszcząc się o zapewnienie należytej doskonałości fachowej, przygotowanie zawodowo wyszkolonych kadr młodych pracowników i dysponując szczegółowemi planami odnośnie organizacji kredytu i zbytu. Należycie przemyślany plan rozbudowy rzemiosła nie może pomijać spraw związanych z lokalizacją warsztatów (koncentracja w miasteczkach czy też rozrzucenie po wsiach), ich zaopatrzeniem w tanią i łatwo dostępną energję motoryczną i ze stosunkiem rzemiosła do ziemi i roli, ażeby wspomnieć tylko najistotniejsze zagadnienia.

Kraków — Instytut Geograficzny U. J.

ZUSAMMENFASSUNG.

Die Zahl der in dieser Abhandlung berücksichtigten Werkstätten beträgt 19.327. Diese Zahl entspricht bei weitem nicht den offiziellen Angaben im Jahresberichte der Krakauer Handwerkskammer (erwähnt werden nur 14.824), da nachträglich Material verwendet wurde, welches von anderen administrativen Behörden (Bezirkshauptmannschaften, Finanzbehörden) gesammelt worden ist.

Ein Blick auf **die Entwicklung** des Handwerks in den Jahren 1930—1934 (Tafel 1) belehrt, dass die allgemeine Anzahl der Werkstätten rascher wächst als diejenige der Bevölkerung. Die Beobachtung gestattet uns zu behaupten, dass das Handwerk im Aufschwung begriffen ist und dass das Gebiet der Krakauer Wojwodschaft unzweifelhaft eine Berufsverstädterung aufweist, d. h. den Übergang von Ackerbauberufen zu Nichtackerbauberufen.

Die einzelnen Berufsgruppen haben verschiedene Bedeutung. (Tafel 2).

Äusserst charakteristisch ist die Tatsache, dass die Gruppe der Lebensmittelversorgungsberufe die erste Stelle einnimmt. Hier scheint ein enger Zusammenhang mit der wirtschaftlichen und demographischen Lage zu bestehen. Die Leder- und Textilgruppe, sowie die Gruppe der persönlichen Dienstleistungen sind (relativ) stärker vetreten hier als im ganzen Staate, dagegen spielen die Berufe der Metallgruppe eine bescheidenere Rolle. Im Vergleich mit der Berufsstruktur des allgemeinpolnischen Handwerks zeichnet sich das Krakauer Gebiet durch stärker entwickelte Berufe der Lebensmittelversorgungs- Textil- und Ledergruppe und der persönlichen Dienstleistungen aus, was gewissermassen den allgemeinen Charakter der Handwerksproduktion der Krakauer Wojwodschaft und deren Entwicklungsgang bestimmt. 70% alter Werkstätten befinden sich in dem Städten. **Die Berufsstruktur** des Handwerks hängt von der Grösse des Milieus ab: (Tafel 10)

a) Der prozentuale Anteil der Lebensmittelversorgungs- und Holzberufe ist um so kleiner je mehr bevölkert das Milieu ist;

b) Der prozentuale Anteil der Textil- und Bauberufe sowie derjenige der persönlichen Dienstleistungen wächst mit dem Wachstum der Bevölkerungszahl des Milieus;

c) Die Metallberufe sind in den grösseren Städten und am Lande stärker vertreten, die Lederberufe dagegen vor allem in den Kleinstädten.

Im Bereiche der 6 Berufshandwerksgruppen unterscheiden wir **10 wichtigere Berufe**, welche mehr als drei Viertel aller Werkstätten bilden (Tafel 4). In den Jahren 1930—1934 verloren sie relativ an Bedeutung, was auf den Aufschwung anderer Handwerkszweige hindeutet.

Die Dichte der Werkstätten am Lande ist im Gebiete der Krakauer Handwerkskammern äusserst gering. (Tafel 5 und 6). Am Lande entfällt eine Werkstätte auf 300 Bewohner.

Die geographische Verbreitung der Werkstätten illustrieren 14 Landkarten (1 von diesen ausserhalb des Textes).

Die regionale Gliederung des Handwerks wurde auf Grund von statistisch-administrativen (Tafel 7—11 und Karte 14), sowie geographischen Kriterien (Tafel 12 und 13, Karte 15 und 16), bearbeitet.

Die statistisch-administrativen Regionen kann man folgendermassen charakterisieren:

Region I. stark bevölkert und industrialisiert, umfasst mehr als die Hälfte der Handwerksunternehmungen in der Wojwodschaft Krakau, unter welchen die Berufe der Holzgruppe besonders in den Dörfern vorherrschen, sowie diejenigen der Ledergruppe, welche vor allem in den Städten vertreten sind. Die starke Verbreitung des Handwerks am Lande bildet einen der Hauptbeweise für die Berufsverstädterung, d. h. für den Übergang der Ackerbau — zu den Nichtackerbauberufen.

Region II. In diesem Gebiete ist der Anteil des Dorf-Handwerks verhältnismässig klein. Im Leben der Städte spielen die Berufe der Leder- und Holzgruppe, am Lande diejenigen der Metallgruppe eine grössere Rolle. Mit Rücksicht auf die Dichte

der Werkstätten steht diese Region an zweiter Stelle. Auffallend schwach sind die Berufe der Lebensmittelversorgungsgruppe vertreten.

Region V, steht, was die Dichte und den Anteil der städtischen Werkstätten anbelangt an dritter Stelle. Unter den städtischen Werkstätten herrschen die Lebensmittelversorgungs- Leder- und Mettalgruppen vor. Die beiden letzteren Berufsgruppen, verkstärkt um die Textilberufe, drücken ihren Stempel dem ländlichen Handwerk auf. So wie in der II. Region ist auch hier die Gruppe der Lebensmittelversorgungsberufe am Lande äusserst schwach vertreten.

Die **III. Region** könnte man den Regionen des ländlichen Handwerks zuzählen. 51% der gesamten Werkstätten sind in den Städten konzentriert. Die Dichte der ländlichen Werkstätten ist bedeutend geringer als in den vorigen Regionen. Im städtischen Handwerk spielen eine bedeutendere Rolle die Holz- und Lebensmittelversorgungsberufe, im ländlichen die Lebensmittelversorgungs- und Textilberufe.

Die **IV. Region** zeichnet sich dadurch aus, dass sich das Handwerk in den Städten stark konzentriert. Im Zusammenhange damit sind hier die ländlichen Werkstätten am schwächsten vertreten. In den Städten dominiert der Textilberuf, am Lande sind vor allem die Lebensmittelversorgungs-, Leder- und Metallberufe vertreten.

Um die Verteilung der Handwerkerwerkstätten in der Wojwodschaft gebührend zu beleuchten, wurde die Tafel 11 zusammengestellt, welche die Anzahl der Werkstätten, nach Berufsgruppen, Regionen, Dorf un Stadt geordnet, angiebt. Die Stadt Krakau ist nicht inbegriffen. Die Untersuchungen, betreffend **die regionale Gliederung der Berufe auf geographischer Grundlage** umfassen nur 5 Handwerksgruppen, und zwar: die Lebensmittelversorgungs-, Leder-, Textil-, Metall- und Holzberufe.

Zwei Berufsgruppen, und zwar die Lebensmittelversorgungs- und Ledergruppe bilden geschlossene Regionen, in welchen sie überwiegen. Die Lebensmittelversorgungsregion umfasst das Gebiet längs des nördlichen Weichselufers, reicht im Osten

bis zur Stadt Krakau, im Westen bis an die Grenze der Wojwodschaft Krakau.

Die Lederberufe bilden 2 Bezirke: einen grösseren von Myślenice-Dobczyce und einen kleineren von Kołaczyce. Alle anderen Berufe inklusive die zwei eben erwähnten, treten meistens miteinander verquickt auf. Dieser Umstand erklärt die Notwendigkeit einer zusammengesetzten Nomenklatur, z. b.: Holz- und Lederregion, wobei die Reihenfolge in der Berufsangabe deren lokale Bedeutung bestimmt, laut prozentualem Anteil in der Gesamtzahl der berücksichtigten Werkstätten (Tafel 12 und 13, Karte 15 und 16).

An Hand der Tafel 13 lassen sich die Gebiete bestimmen, welche eine **einheitliche Berufsstruktur** aufweisen, sowie diejenigen Bezirke, die eine **differenzierte Berufsstruktur** charakterisiert.

Im Rahmen der **einheitlichen Berufsstruktur** können wir folgende Untertypen unterscheiden:

a) Das Gebiet von Kołaczyce z. B. charakterisiert durch das erdrückende Übergewicht **einer** Berufsgruppe, so stark hervortretend, dass manches Handwerk von der Bevölkerung überhaupt nicht ausgeübt wird.

b) Das Gebiet von Lipnik z. B., in welchem **eine** Berufsgruppe dominiert, die **zweite** eine merkliche Entwicklung aufweist. Beide Berufsgruppen absorbieren derart das wirtsschaftliche Interesse der Bevölkerung, dass andere Handwerkszweige noch schwächer vertreten sind als im Gebiete von Kołaczyce.

c) Das Gebiet von Dobczyce-Myślenice oder die Lebensmittelversorgungsregion an der Weichsel, wo das absolute Übergewicht eines Handwerkszweiges nicht die Merkmale eines Monopols annimmt, weshalb sich alle anderen Handwerke daneben den lokalen und regionalen Bedingungen entsprechend entwickelt haben.

Die Systematik der **differenzierten Berufsstruktur** ist schwieriger, da hier 5 Elemente (Berufsgruppen) kombiniert auftreten. Nichtsdestoweniger unterscheiden wir folgende Untertypen:

a) Das Gebiet von Bobowa z. B., mit einem aus **vier** Berufsgruppen aufgebauten Handwerk, wobei die fünfte ausdrücklich vernachlässigt wird;

b) Das Gebiet von Świątniki, Dobczyce und Ropczyce z. B., welches der günstige Stand von **drei** Berufsgruppen, bei einem geringeren Entwicklungsgrad der restlichen 2 Gruppen charakterisiert;

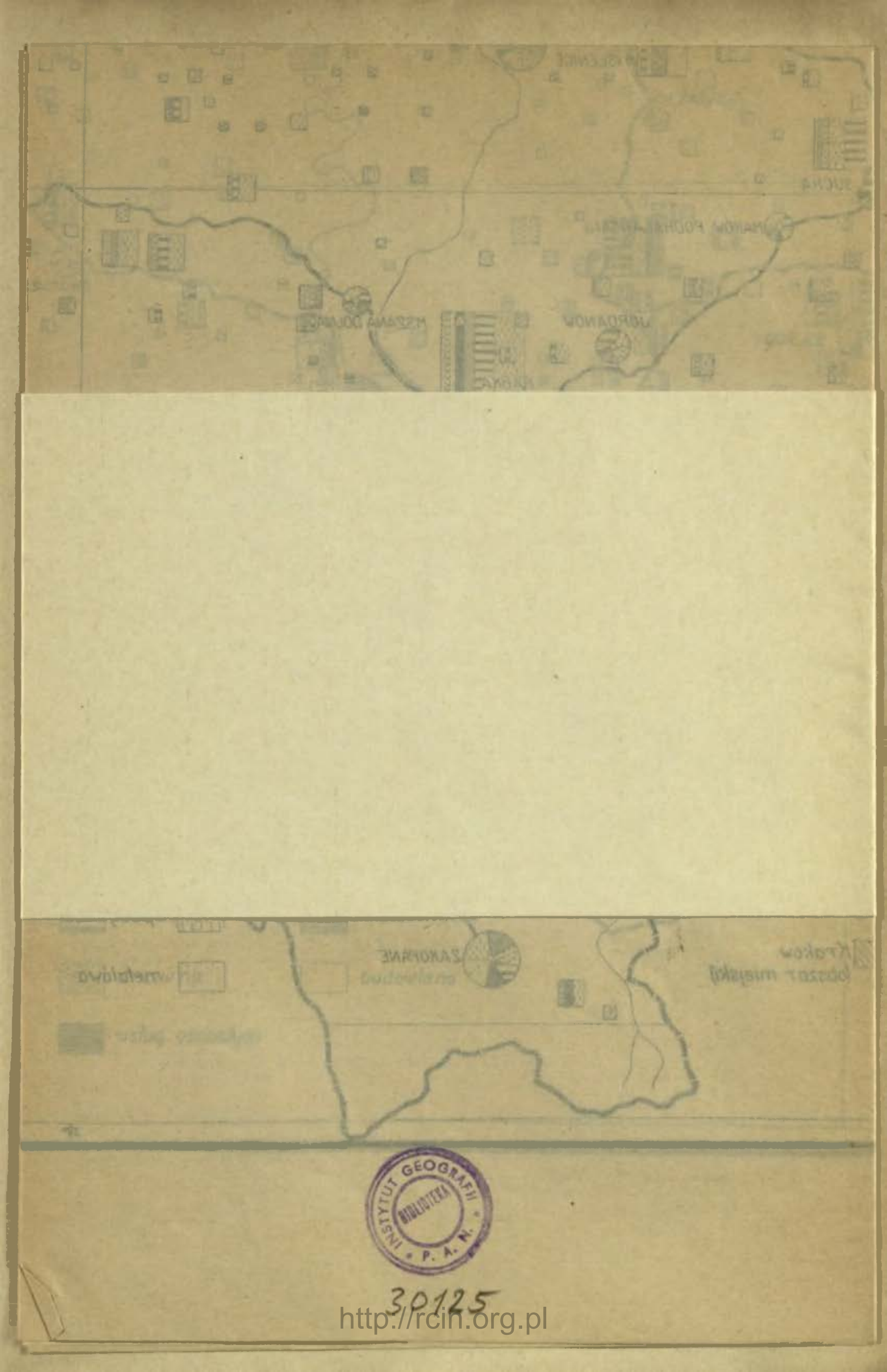
c) Das Gebiet von Jasło z. B., welches seiner Struktur nach (prozentual) demjenigen von Lipnik entspricht, d. h. charakterisiert ist durch die günstige Entwicklung **zweier** Berufszweige und eo ipso den Übergang zur einheitlichen Berufsstruktur bildet.

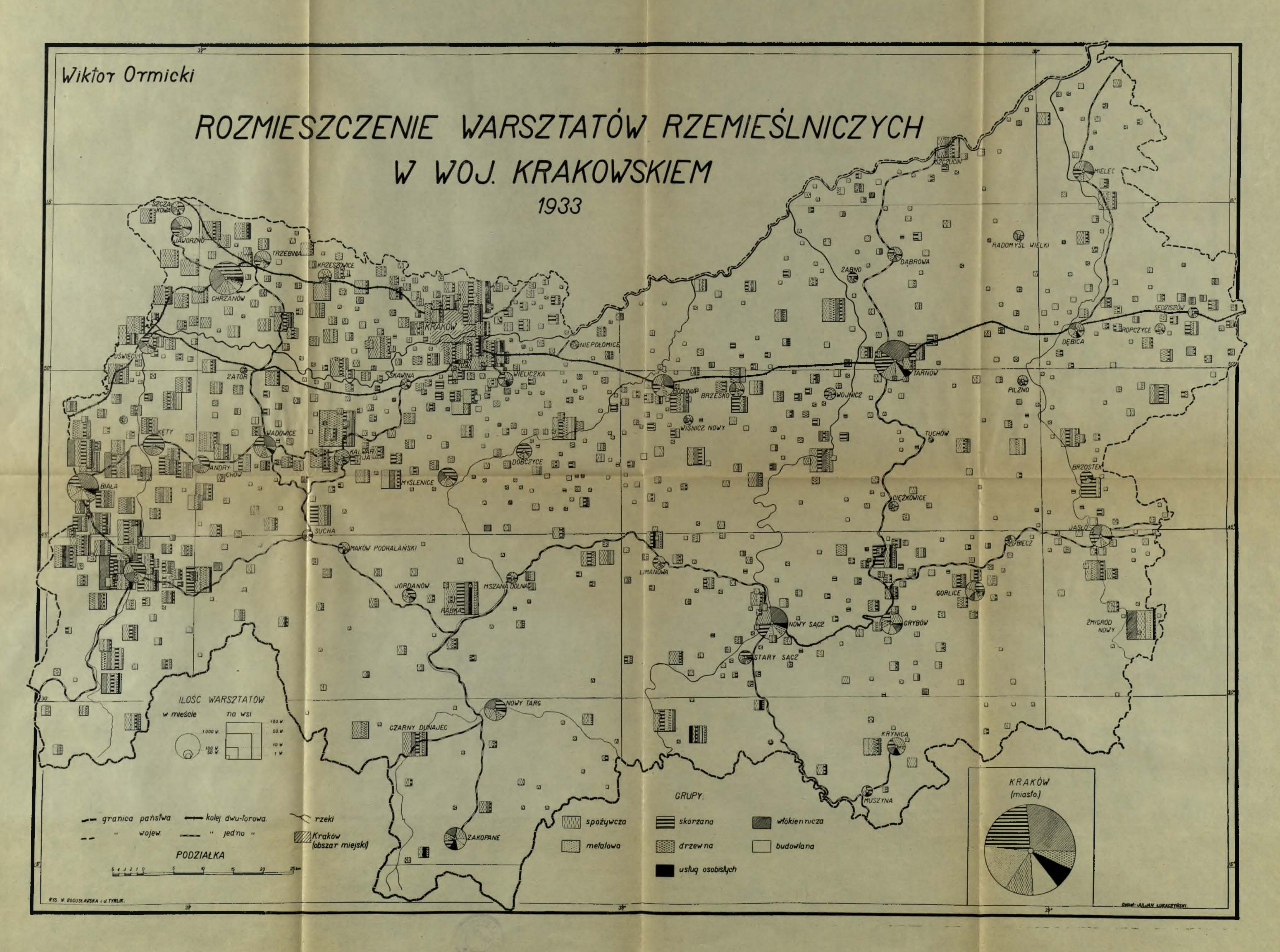
Das Problem der Systematik der Regionen ist nicht nur auf dasjenige der Lokalisation zurückführen. Es wird dabei die Frage aufgeworfen, **welcher Typus** (bzgw. Untertypus) **der Berufsstruktur gesünder** resp. erwünschter **ist**. Die Beantwortung dieser Frage entscheidet über die **Richtung der Handwerkspolitik**, bestimmt den Charakter der Arbeiten im Bereich der territorialen Organisation und Entwicklung des Handwerks.

Der Verteilungsplan der Handwerke muss im Anschluss an die Ortsfaktoren das landwirtschaftliche Programm, sowie die Fragen der Kommunikation und Elektrifizierung berücksichtigen; er muss daher nicht nur die natürlichen und anthropogeographischen Bedingungen in Betracht ziehen, sondern an den allgemeinen Plan der wirtschaftlichen Organisation der Region anknüpfen, muss vorausehen auf welchem Wege und auf welche Weise die eigenen Arbeiten mit den Arbeiten anderer Wirtschaftszweige eine harmonische Einheit bilden könnten und muss dafür Sorge tragen, dass vorzügliche fachmänische Arbeit geleistet wird, dass junge Arbeiter beruflich geschult werden, und muss schliesslich die Organisation des Kredits und des Absatzes in Betracht ziehen.

Ein wohl durchdachter Aufbauplan muss — um nur die wesentlichen Probleme zu erwähnen — die Fragen bezgl. der Lokalisation der Werkstätten (Konzentration in den kleinen Städten oder Dekonzentration der Werkstätten am Lande), deren Versorgung mit billiger und leicht zugänglicher Motorkraft, sowie das Problem des Verhältnisses vom Handwerk zum Landgebiet und Acker berücksichtigen.

Wiktor Ormicki
ROZMIESZCZENIE WARSZTATÓW RZEMIEŚLNICZYCH
W WOJ. KRAKOWSKIEM
1933
ILOŚĆ WARSZTATÓW
w mieście
na wsi
granica państwa
kolej dwu-torowa
rzeki
wojew.
jedno
Kraków (obszar miejski)
PODZIAŁKA
GRUPY
spożywcza
skorzana
włókiennicza
metalowa
drzewna
budowlana
usług osobistych
KRAKÓW (miasto)
KRAKÓW
TARNÓW
NOWY SĄCZ
CHRZANÓW
BIAŁA
WIELICZKA
MYŚLENICE
NOWY TARG
ZAKOPANE

IG PAN
30125

DRUKARNIA
POLSKA KRAKÓW